

Η ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ*

κριτική θεώρηση από Χριστιανική άποψη

ΥΠΟ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΕΥΤ. ΜΠΙΤΣΑΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΣΤΑ ΠΛΑΤΩΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

1. Ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ἔγινε λόγος γιὰ τὴν προϋπαρξὴ καὶ τὴ μεταθανάτια πορεία τῶν ἀνθρώπινων ψυχῶν. Ἐγινε σαφές, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπιβιώνει καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ σώματος, ἔχοντας πλήρη συνείδηση τῆς προσωπικότητάς καὶ τῆς βούλησής τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ ὀνομάζεται στὴ φιλοσοφικὴ γλώσσα ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ, χωρὶς νὰ πεθαίνει ἢ νὰ φθείρεται καὶ ἐπιστρέφει πάλι στὸν παρόντα κόσμο γιὰ νὰ ἐξαγνισθεῖ.

Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἰδικότερα περιλαμβάνει:

- 1) Τὴ διατήρηση τῆς ταυτότητάς της,
- 2) Τὴν ἀκεραιότητα ὅλων τῶν λειτουργιῶν της,
- 3) Τὴν ἐνότητά της,
- 4) Τὴν ἀδιάλειπτη συνείδησή της καὶ
- 5) Τὴν ἐξακολούθηση τῆς λειτουργίας ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεών της¹.

Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε ὅτι ὁ Πλάτων πιστεύει στὴν φυσικὴ ἀθανασία καὶ αὐτὴ διδάσκει. Ὅπως εἶδαμε στὸ Α' κεφάλαιο ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ θνητὴ καὶ ἀθάνατη ἢ καλύτερα ἔχει θνητὸ καὶ ἀθάνατο μέρος. Τὸ ἀθάνατο στοιχεῖο, ποῦ ὑπάρχει μέσα μας², ἡ ἀθάνατη

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 588 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

1. Βλ. Κ. Παπαλεξάνδρου, «Ἀθανασία Ψυχῆς», *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἡλίου»*, τόμ. Α', σσ. 634-635. Πρβλ. Β. Καλογεργᾶ, *ὁ.π.*, σσ. 111-113.

2. *Νόμοι Δ*, 713ε.

ψυχῆ³ εἶναι κάτι τὸ φυσικὸ καὶ ἡ ἀθανασία τῆς θεωρεῖται σὰν φυσικὴ συνέπεια.

Αὐτὸ τὸ ἀθάνατο ὄν, πρέπει κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ διαφυλαχθεῖ καθαρὸ ἀπὸ κάθε μίαισμα. Ἐὰν πιστεύσουμε στὴν ἀθανασία τῆς —λέγει— θὰ μείνομε πάντα μέσα στὸ δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὰ πάνω πρὸς τὸ Θεό, θὰ ἐκτελοῦμε ἔργα μὲ φρόνηση καὶ δικαιοσύνη καὶ θὰ ἔχομε ἄρμονικὲς σχέσεις καὶ μὲ τὸν ἑαυτὸν μας καὶ μὲ τοὺς Θεοὺς. Ἔτσι, ἀφοῦ κερδίσαμε σ' αὐτὴ τῆ ζωῆ τὰ βραβεῖα τῆς ἀρετῆς, θὰ εὐτυχοῦμε σὰν νικηφόροι ἀθλητὲς ὄχι μόνο σ' αὐτὴν ἀλλὰ καὶ στὴν ἄλλη ζωῆ⁴.

Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς στὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ ταυτότητα τῆς νοητῆς οὐσίας $A=A^5$. Ὅταν εἰσέρχεται στὸν κόσμο, μέσα στὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο, δὲν χάνει τὴν ἀξία τῆς. Πάλι, ὅταν πεθαίνει δὲν παύει νὰ παραμένει αὐτὸ ποὺ εἶναι, ἀλλὰ διατηρεῖ τὸ εἶναι τῆς, τὴν ταυτότητά τῆς. Ἀντικειμενικὰ δηλαδὴ ἡ ψυχὴ παραμένει ἡ ἴδια, αὐτὸ ποὺ εἶναι. Βέβαια κατὰ τὴν πτώση τῆς ὑπεισέρχεται μέσα τῆς μία λήθη ἢ ὁποῖα ὅμως εἶναι ὑποκειμενικὴ. Ἀντικειμενικὰ δὲν ὑπάρχει καὶ αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ψυχὴ θυμᾶται καὶ βλέπει τὴν ὁμορφιὰ τῆς ιδέας. Ὁ θάνατος δὲν σβήνει οὔτε τὴν ἀξία οὔτε τὴν ἀπαξία τῆς ζωῆς. Οὔτε τὸ καλὸ οὔτε τὸ κακό. Ἡ ψυχὴ ἀγωνίζεται γιὰ τὸ καλὸ, γιὰ τὴν πνευματικὴ τῆς ἀνάταση, προκοπὴ καὶ τελειοποίηση. Ἐὰν πετύχει σ' αὐτὸ τῆς τὸν στόχο γίνεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θετικὰ ἀθάνατη. Ἐὰν ὅμως δὲν πετύχει, ἀλλὰ γεμίσει κακίες, ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὴν κακία, παρὰ μόνο, ὅπως εἶδαμε, μὲ τὴ θεληματικὴ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς, μέσα ἀπὸ μία καινούργια ζωῆ⁶. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὰ κακά, οὔτε νὰ σωθεῖ, παρὰ μόνο μὲ ἓνα τρόπο: Νὰ γίνεῖ ὅσο μπορεῖ καλύτερη καὶ φρονιμότερη.

Ἡ ψυχὴ στὸν Ἄδη δὲν κουβαλάει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο τὴν ἠθικὴ τῆς μόρφωση καὶ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τῆς. Αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ τὴν ὠφελήσουν ἢ θὰ τὴν βλάψουν, ἀμέσως μὲν μόλις ἀρχίσει ἐκεῖ κάτω ἡ πορεία τῆς.

Ἡ ψυχὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ καὶ γιὰ τοὺς καλοὺς καὶ γιὰ τοὺς κακοὺς. Γιὰ μὲν τοὺς καλοὺς δὲν ὑπάρχει πρόβλημα. Γιὰ δὲ τοὺς κακοὺς ὑπάρχει, καὶ θὰ ἦταν εὐτυχεῖς καὶ καλότυχοι, ἂν ὁ θάνατος

3. *Νόμοι* X, 959b.

4. *Πολιτεία* I, 621cd.

5. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σσ. 165-166.

6. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *ὁ.π.*, σελ. 297.

ἦταν ἀπαλλαγὴ ἀπ' τὰ πάντα, ἀφοῦ μ' αὐτὸν θὰ ἀπαλλάσσονταν καὶ ἀπ' τὸ σῶμα τους καὶ ἀπ' τὴν ψυχὴ τους καὶ ἀπ' τὴν κακία τους, χωρὶς νὰ ἔχουν καμμιά συνέπεια⁷. Ἀθάνατη εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία. Τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς δὲν τὴν καταστρέφουν, δὲν σβήνουν τὸ ἔργο της, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ καὶ ἡ ψυχὴ ζοῦν τὴν αἰώνια ἀθανασία⁸. Γιατὶ ὅπως προαναφέρθηκε ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Πλάτωνα βρῖσκεται καὶ στὶς τρεῖς σφαῖρες του εἶναι: στὴν αἰσθητῆ, στὴ νοητῆ καὶ στὴ σφαῖρα τοῦ ἐπέκεινα, ὅπου βρῖσκεται τὸ θεῖο. Προορισμὸς καὶ τελικὸς στόχος της εἶναι τὸ θεῖο⁹.

Ἡ τάση τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ θεῖο καὶ τὴν ἀθανασία δὲν εἶναι μία «τυφλὴ ὁρμὴ κι ἀστόχαστη σπουδὴ, ἀλλὰ τὴν καταξιώνει καὶ τὴν κατευθύνει ἀπαρχῆς κάποια βαθειά, μὰ ἀνείπωτη συγγένεια μὲ τὸ στόχο της, μὲ τὴν ὁμορφιὰ καὶ τ' ἄλλα αἰώνια ἀγαθὰ καὶ φωτισμὰτα τῆς ψυχῆς. Ἡ τάση αὐτὴ θάλεγε κανεῖς, πὼς στὸν Πλάτωνα ἔχει μέσα της καὶ τὴ δύναμη ν' ἀξιολογῇ τὸν ἑαυτὸν της καὶ μ' αὐτὸ νὰ γνωρίζη, πὼς ἐκεῖνο ποῦ θέλει ἢ ἴδια, δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ κρατήσῃ τὴν ψυχὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο, καθὼς τρίβονται μέσα στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου, σὲ κάποια σχέση μὲ τὴν αἰωνιότητα καὶ νὰ τοὺς φέρῃ κάποιο, ἂς εἶναι καὶ παραδικό, φῖλιωμα μὲ τὸ δαίμονά τους»¹⁰.

Ἡ ἀξεχώριστη δυάδα, «Συμπόσιον» καὶ «Φαίδων», ἔχουν σὰν θέμα τους τὴν ἀθανασία. Ἀθανασία τῆς ζωῆς στὸ «Συμπόσιο» καὶ ἀθανασία τῆς ψυχῆς στὸ «Φαίδωνα». Στὸ πρῶτο ὁ Πλάτων δείχνει πὼς εἶναι ἐφικτὴ ἡ αἴσθησις τῆς ἀθανασίας μέσα στὸν παρόντα αἰσθητὸ κόσμο, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἡ ἀθανασία σὰν γεγονὸς ποῦ ὑπάρχει μέσα σ' ἓναν ἄλλο κόσμο «ἀποδεικνύεται» μέσα ἀπὸ λογικοὺς συλλογισμοὺς. Στὸ «Φαίδωνα» ὁ Σωκράτης βρῖσκεται ἀπέναντι στὸ θάνατο, ἐνῶ στὸ «Συμπόσιο» ἀπέναντι στὴ ζωὴ. Στὸ «Φαίδωνα» — λέγει ὁ Κ. Γεωργούλης — «ἡ πρόσσδος πρὸς τὴ θεώρηση τοῦ συνόλου τῆς οὐσίας εἶναι ὁ θάνατος» ἢ φιλοσοφία παρουσιάζεται ὡς «μελέτη θανάτου». Στὸ «Συμπόσιο» ἡ πρόσσδος πρὸς τὴ θεώρηση τοῦ συνόλου τῆς οὐσίας εἶναι ὁ ἔρωσ»¹¹.

7. Φαίδων, 107cd.

8. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, ὁ.π.

9. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, ὁ.π. σελ. 176. E. Hoffmann, ὁ.π., σσ. 69-71. Πολιτεία Ζ, 517d.

10. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, ὁ.π., σελ. 162.

11. Κ. Γεωργούλης, Πλάτωνος Συμπόσιον, προλεγόμενα, σελ. 40 καὶ Β. Δεδούση, στὸ ἴδιο, εἰσαγωγὴ, μετάφραση, σχόλια, σελ. 56. Γιὰ τὸν Α. Lesky τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ἀποτελοῦν τὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη ποιητικὴ δημιουργία τοῦ Πλάτωνος καὶ σ'

Ὁ ἔρωτας, ὁ μεγάλος αὐτὸς «δαίμων», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων στὸ μῦθο τῆς Διοτίμας, εἶναι κάτι «μεταξὺ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου»¹². Εἶναι ὁ σύμμαχος καὶ ὁ γιατρὸς ποὺ θὰ χαρίσει τὴν θεραπεία καὶ τὴν εὐτυχία στὸ ἀνθρώπινο γένος¹³. Εἶναι ἐκεῖνος διὰ τοῦ ὁποῖου γίνεται ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ στοὺς Θεούς, διότι «θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ οὐ μίγνυται»¹⁴. Ἐπομένως ὁ ἔρωτας εἶναι ἡ μεσάζουσα ὄντοτητα καὶ ὁ μόνος ἐνωτικὸς κρικός ἀνάμεσα στὸν αἰσθητὸ καὶ τὸ νοητὸ κόσμο¹⁵. Αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ ὀδηγήσει καὶ τὴν ψυχὴ στὸ Ἄγαθό, στὸ πραγματικὰ ἀθάνατο καὶ κατ' ἀνάγκην στὴν ἀθανασία¹⁶. Συνεπῶς τὸ νόημα τοῦ ἔρωτα εἶναι ἡ συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν παγκόσμια πηγὴ τῆς ζωῆς, ἀκριβῶς γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ζωῆς καὶ τὸ ξεπέραςμα αὐτῆς τῆς πρόσκαιρης ὑπαρξῆς πρὸς τὸ Ἄπολυτο «πρὸς τὸ ἀθανατίζειν ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται». Ἄρα ὁ ἔρωτας εἶναι πόθος γιὰ τὴν ἀθανασία καὶ γι' αὐτὸ μεταφυσικὴ ἀρχή¹⁷.

Ἡ ἔννοια, ὅμως, τῆς ἀθανασίας, ὅπως αὐτὴ πραγματοποιεῖται ἐδῶ ἀπὸ τὸν ἔρωτα, εἶναι δύο εἰδῶν:

- α) ἡ ἀπόλυτη ἀθανασία τοῦ θεοῦ καὶ
- β) ἡ σχετικὴ ἀθανασία τοῦ θνητοῦ.

Ἡ ἀπόλυτη ἀθανασία, ποὺ εἶναι καὶ ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη ἀνήκει στοὺς Θεούς. Ἡ ὑπαρξὴ παραμένει ἐδῶ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτη¹⁸. Τὸ θεῖο εἶναι καὶ παραμένει ἐδῶ πάντα ἀθάνατο, διότι δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸ μηδὲν καὶ τὴν ἀνυπαρξία. Ὁ θάνατος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ χωρίζει τὴν ὄρατὴ ἀθανασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀόρατὴ ἀθανασία τοῦ θεοῦ καὶ διακρίνει ὄντικὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση ἀπὸ τὴν ιδέα τοῦ θεοῦ. Ὁ ἴδιος εἶναι τὸ αἷτιο ἀναπαραγωγῆς, ὅπως θὰ δοῦμε, τῆς θνητῆς φύσης καὶ τὸ ἀναίτιο τῆς μακαριότητος τοῦ θεοῦ¹⁹.

αὐτὰ προετοιμάζεται ἡ ἐκκόλαση τῶν κεντρικῶν θεμάτων τῆς Πλατωνικῆς θεωρίας τῶν ιδεῶν. Βλ. A. Lesky, *δ.π.*, σελ. 723.

12. *Συμπόσιον*, 202de. Βλ. περισσότερα Σ. Ράμφου, *Φιλόσοφος καὶ Θεῖος ἔρωτος. Ἄπὸ τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος στοὺς ἕμνους Θεῶν ἐρώτων τοῦ ἁγίου Συμεῶν, τὸ ἐπίκλην, Νέου Θεολόγου*, Ἐκδόσεις «Τῆνος», Ἀθήνα 1989, σελ. 70 κ.έ.

13. *Συμπόσιον*, 189d.

14. *Συμπόσιον*, 203a.

15. Βλ. Ν. Μαιτσούκα, *δ.π.*, σελ. 192.

16. *Συμπόσιον*, 207a: «... ἀθανασίας δὲ ἀναγκαῖον ἐπιθυμεῖν μετὰ ἀγαθοῦ ἐκ τῶν ὁμολογημένων, εἴπερ τοῦ τ' ἀγαθὸν ἑαυτῷ εἶναι αἰεὶ ἔρωτος ἐστίν. Ἀναγκαῖον δὲ ἐκ τούτου τοῦ λόγου, καὶ τῆς ἀθανασίας τὸν ἔρωτα εἶναι».

17. Βλ. Ἰ. Συκουτρῆ, *δ.π.*, σσ. 208-209.

18. Βλ. Ἰ. Συκουτρῆ, *δ.π.*, σσ. 210-211.

19. Βλ. Ν. Δ. Γεωργοπούλου - Νικολακάκου, *δ.π.*, σσ. 116-117.

Στὸ εἶδος ὅμως αὐτὸ τῆς ἀθανασίας ἐκτὸς ἀπ' τοὺς Θεοὺς ἀνήκει καὶ κάθετι ἀθάνατο, ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία κατὰ τὴν οὐσία της εἶναι ἀθάνατη καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς συνέχειας ὅπως παρουσιάζεται²⁰.

Ἡ σχετικὴ ἀθανασία ἢ ἡ «ἀντιπροσωπευτικὴ», ὅπως λέγει ὁ Robinson²¹, ἀποδίδεται στὴν ἀνθρώπινη φύση ποὺ εἶναι καὶ θνητὴ. Αὐτὴ ἐπιζητεῖ ὅσο εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι παντοτινὴ καὶ ἀθάνατη²². Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὸ μηχανισμὸ τῆς γέννησης, ὅπου τὸ θνητὸ — τὸ σῶμα καὶ τ' ἄλλα — μετέχει τῆς ἀθανασίας²³. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀντίθεση μὲ τὸ «Φαίδωνα» ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ πίστη στὴν ὑπερβατικὴ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ δὲν κατατάσσεται ρητὰ στὰ θνητά, ἀλλὰ ἐκεῖνα ποὺ ἀπαριθμεῖ εἶναι ἡ ἐκδήλωση τῆς ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνο ψυχὴ ἀλλὰ σῶμα καὶ ψυχὴ δηλ. ἕνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς καὶ σὰν τέτοιος εἶναι θνητός²⁴. «Ὁ Πλάτων ἐξαίρει ἐδῶ περισσότερον καὶ μονομερέστερον ἴσως τὰ μεταβλητὰ στοιχεῖα καὶ τοῦ λεγομένου ψυχικοῦ βίου. Ἀπ' αὐτὸν κάτι μένῃ ἀθάνατον καὶ μετὰ θάνατον, ἀπὸ τὸ σῶμα τίποτε· ἐδῶ εἶναι ἡ διαφορὰ»²⁵.

Ὁ ἔρωτας, ὁ ἐνοπιὸς αὐτὸς παράγοντας ἀνάμεσα στὸ θνητὸ καὶ στὸ ἀθάνατο, ἱκανοποιεῖ τὸν ἀμείωτο ἀνθρώπινο πόθο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἀθανασίας μὲ δύο εἰδῶν γεννήσεις: τὴ σωματικὴ καὶ τὴν ψυχικὴ. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι — θὰ πεῖ ἡ Διοτίμα — ἐγκυμονοῦν στὸ σῶμα καὶ στὴν ψυχὴ. Ὅταν φτάσουν σὲ κάποια ἡλικία ἢ φύση μας ἐπιθυμεῖ νὰ γονιμοποιεῖ. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ γονιμοποιεῖ σὲ ἀσχήμια παρὰ μόνο σὲ ὁμορφιά. Ἡ γονιμοποίηση, ἢ ἐγκυμοσύνη καὶ ἡ γέννηση (σωματικὴ) ποὺ προέρχεται ἀπ' τὴν ἔνωση ἀνδρὰ καὶ γυναικας εἶναι θεϊκὸ πρᾶγμα καὶ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος ἀθανασίας²⁶.

Ἡ θνητὴ φύση λοιπὸν μετέχει στὴν ἀθανασία, ὅσο εἶναι δυνατόν, ἀρχικὰ μὲ τὴ σωματικὴ γέννηση - ἀναπαραγωγὴ γιὰτὶ μ' αὐτὴν ἀφήνει πάντα στὴ θέση τοῦ παλιοῦ κάποιο ἄλλο καινούργιο: Διαιωνίζεται τὸ εἶδος μέσα ἀπ' τὴ φθοροποιὸ δύναμη τοῦ χρόνου. Ὁ ἀπόγονος θυμίζει τὸν πρόγονο τὸν ὁποῖο καὶ ἀντικαθιστᾷ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ γέννηση νικᾷ τὴ λησμονιὰ καὶ ἔτσι γλυτώνει τὴ γνώση²⁷. Ἡ ἀθανασία,

20. Συμπόσιον, 208ab. Βλ. Ἰ. Συκουτρῆ, ὁ.π., σσ. 210 καὶ 164.

21. Βλ. T. Robinson, ὁ.π., σελ. 126.

22. Συμπόσιον, 207d.

23. Συμπόσιον, 208b.

24. Βλ. Β. Δεδούση, ὁ.π., σελ. 203.

25. Ἰ. Συκουτρῆ, ὁ.π., σσ. 210-211.

26. Συμπόσιον, 206cd. Πρβλ. Σ. Ράμφου, ὁ.π., σσ. 97-98.

27. Συμπόσιον, 208a.

πὸ ἐπιτυγχάνεται μὲ τις ἀλλεπάλληλες γεννήσεις εἶναι σχετικὴ καὶ ὄχι ἀπόλυτη, ὅπως συμβαίνει μ' ἐκείνη τῶν Θεῶν ἢ τῶν θεϊκῶν ὄντων, ὅπως ἡ ψυχὴ. Τὴν ἴδια ἀντίληψη συναντᾶμε καὶ στοὺς «*Νόμους*»²⁸. Αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνον γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ ἐπίσης καὶ γιὰ κάθε ζωντανὸ πλάσμα²⁹-ζῶο, μόνον πὸ τὸ τελευταῖο δὲν εἶναι συνειδησιακὴ ὑπόδειξη ἀλλὰ ὑποταγὴ στὴ φυσικὴ ὁρμὴ, στὸ ἐνστικτο³⁰.

Ἄν αὐτὸ θεωρηθεῖ τὸ πρῶτο εἶδος τῆς ἀθανασίας, τὸ ἀμέσως ἐπόμενο εἶναι ἡ ἀθανασία τοῦ ὀνόματος, πὸ ἀφήνει κανεὶς στοὺς ἀπογόνους³¹. Τὸ δεύτερο αὐτὸ εἶδος ἢ ἡ δεύτερη μορφή ἀθανασίας ἀνήκει σ' ἐκείνους πὸ «*προτιμοῦν ν' ἀφήσουν πίσω τους, ὄχι σωματικὰ παδιὰ ἀλλὰ τὴ μνήμη τῶν ἔργων τους*»³². «*Κλέος εἰς τὸν αἰεὶ χρόνον ἀθάνατον καταθέσθαι*»³³. Γιὰ μιὰ τέτοια δόξα καὶ ἀρετὴ, πὸ θὰ μείνει στοὺς ἀπογόνους τους, θὰ κάνουν τὰ πάντα καὶ μὲ ὅποιο-δήποτε κόστος γιὰ νὰ τὴν πραγματοποιήσουν. Ὅσο πιὸ ἀγαθοὶ εἶναι, τόσο περισσότερο ἀγωνίζονται. Κι αὐτὸ γιὰτι ἐρωτεύονται τὴν ἀθανασία³⁴.

Ἐπάρχουν ἐπίσης καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκείνοι πὸ ἐγκυμονοῦν περισσότερο ψυχικὰ παρὰ σωματικὰ. Ἐννοεῖται βέβαια ὅσα ἀρμόζουν στὴν ψυχὴ νὰ ἐγκυμονήσει καὶ νὰ γονιμοποιήσει. Καὶ αὐτὰ εἶναι ἡ φρόνηση (σοφία) καὶ «*ἡ ἄλλη ἀρετὴ*» δηλαδὴ τ' ἄλλα μέρη τῆς ἀρετῆς, ἡ ἀνδρεία, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη³⁵. Ὁ ἄνθρωπος ἐγκυμονεῖ ἀπὸ νέος αὐτὲς τὶς ἀρετές, μέσα στὴ θεϊκὴ ψυχὴ του καὶ «*ἡκούσης τῆς ἡλικίας*», ὅταν γίνεῖ ἡ ὠρίμανση, ἐπιθυμεῖ νὰ τὶς γονιμοποιήσει καὶ νὰ τὶς γεννήσει. Τότε μὲ τὴν ἐπικοινωνία, τὴ διδασκαλία καὶ τὴν ἐκπαίδευση γονιμοποιεῖ τὶς ἄλλες ὁμορφες, εὐγενικὲς καὶ ἔξυπνες ψυχὲς πὸ θὰ συναντήσῃ, μὲ τὰ σπέρματα τῶν ἀρετῶν³⁶. Ἡ ψυχικὴ ἢ πνευματικὴ αὐτὴ γέννηση εἶναι ἀνώτερη ἀπ' τὴ σωματικὴ. Μεταξὺ τῶν ψυχῶν ὑπάρχει σπουδαιότερος σύνδεσμος καὶ σταθερότερη φιλία ἀπ' τὸ σύνδεσμο καὶ τὴ φιλία πὸ δίνουν τὰ σωματικὰ παιδιὰ. Γιὰτι τὰ κοινὰ ψυχικὰ παιδιὰ, πὸ τοὺς ἐνώνουν, εἶναι πιὸ ὠραία καὶ πιὸ

28. *Νόμοι Δ*, 721bc· ΣΤ, 773e.

29. *Συμπόσιον*, 207d.

30. Βλ. Ν.Δ. Γεωργοπούλου - Νικολακάκου, *ὁ.π.*, σελ. 118.

31. Βλ. Ν. Ματσούκα, *ὁ.π.*, σελ. 192.

32. Κ. Γεωργούλη, *ὁ.π.*, σελ. 32.

33. *Συμπόσιον*, 208c.

34. *Συμπόσιον*, 208de.

35. *Συμπόσιον*, 209a. Βλ. Β. Δεδούση, *ὁ.π.*, σελ. 206.

36. *Συμπόσιον*, 209bc. Βλ. Θ. Ζήση, *ὁ.π.*, σελ. 69.

ἀθάνατα. Τέτοια θὰ προτιμοῦσε κανεὶς νὰ γεννήσει καὶ ὄχι τὰ σωματικά. Αὐτὰ δίνουν ἀθάνατη δόξα καὶ μνήμη, ὅπως ἀθάνατα εἶναι καὶ τὰ ἴδια³⁷.

Ἡ πορεία ὁμως τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν κατάκτηση τῆς ἀθανασίας συνεχίζεται. Ἄν καὶ οἱ περισσότεροὶ σταματοῦν στὴν ἀθανασία ποὺ δίνει ἢ ἀπόκτηση σωματικῶν παιδιῶν καὶ λιγότεροὶ σ' ἐκείνη τῶν πνευματικῶν, ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖνοι, οἱ λίγοι, ποὺ προχωροῦν ἀκόμα ψηλότερα, στὴν τρίτη μορφή ἀθανασίας³⁸: Αὐτοὶ εἶναι οἱ φιλόσοφοι.

Ἡ πορεία τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου ἀκολουθεῖ διάφορα στάδια μέχρις ὅτου φτάσει στὴν ἀρχέτυπη ἀθανασία. Ξεκινᾷ πρῶτα μὲ τὴν ἐρωτικὴ προσήλωση σὲ ἓνα ὠραῖο σῶμα (1ο στάδιο) καὶ κατόπιν ἐπεκτείνεται πρὸς ὅλα τὰ ὠραῖα σῶματα (2ο στάδιο). Ἀκολουθεῖ ἢ ἰκανότητα διάκρισης τοῦ ψυχικοῦ κάλλους καὶ ἢ τοποθέτησή του ὑπεράνω τοῦ σωματικοῦ (3ο στάδιο) καὶ ἢ ἐρωτικὴ φορὰ πρὸς τὶς πολιτιστικὰς ἀξίες, τοὺς νόμους καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα (4ο στάδιο). Καὶ τέλος ὁ ἔρωτας πρὸς τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὰ μαθήματα (5ο στάδιο). Ὅποιος φτάσει σταδιακὰ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μπορεῖ ν' ἀτενίσει πιά σ' αὐτὸ τὸν ὑπερουράνιο τόπο καθαρὰ μιὰ θαυμάσια ὁμορφιά: «*Ἐξαίφνης*» θὰ δεῖ τὸ ἴδιο τὸ ὠραῖο, τὸ αἰώνιο, τὸ ἀμετάβλητο καὶ τελικὰ τὴν ἴδια τὴν ἀθανασία. Καὶ τὸ ἐγκώμιο τοῦ ἔρωτα τελειώνει μὲ τὴ διαβεβαίωση τοῦ Πλάτωνα ὅτι «*δὲν μπορεῖ κανεὶς εὐκόλα νὰ βρῆ καλύτερο βοηθὸ στὴν ἀνθρωπότητα γιὰ ν' ἀποκτήσῃ αὐτὸ τὸ θησαυρὸ, τὴν ἀθανασία*»³⁹.

«*Κάπου πρέπει νὰ ὑπάρχει τὸ τέλος*» – γράφει ὁ Ἰ. Συκουτρῆς – «*τὸ ὁποῖον θὰ συγκλείσῃ τὴν κίνησιν αὐτὴν - εἶναι αὐτὴ ἡ σοφία. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλέον φιλόθεος, δὲν κατέχεται μόνον ἀπὸ τὸν ἔρωτα τοῦ θείου, ἀλλὰ καὶ θεοφιλῆς. Καὶ τῆς ἀθανασίας ὁ πόθος καταλήγει πλέον εἰς τὴν πλήρη ἀθανασία, ὅση ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὄχι εἰς τὴν μερικὴν καὶ σχετικὴν – ἀφοῦ τὰ ἔργα του θὰ εἶναι ἀρετὴ μετέχουσα τοῦ ὄντος εἰς τὸν ὑψιστον δυνατὸν βαθμὸν*»⁴⁰.

Ἡ ἀναζήτηση τῆς ψυχῆς, ποὺ ψάχνει τὴν ἀρχέγονη φύση τῆς,

37. *Συμπόσιον*, 209c-e. Τέτοιοι εἶναι ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος καὶ οἱ ἄλλοι ποιητές, ποὺ ἄφσαν πίσω τοὺς ἀθάνατη τὴ δόξα καὶ τὴ μνήμη τοὺς μὲ τὰ ἔργα τοὺς.

38. Γιὰ τὶς τρεῖς μορφὰς ἢ τὰ εἶδη τῆς ἀθανασίας, βλ. Ν. Ματσούκα, *Λόγος καὶ Μῦθος*, σσ. 101-102.

39. *Συμπόσιον*, 210-212. Βλ. Ἰ. Συκουτρῆ, *ὁ.π.*, σσ. 219-226, Ν. Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σσ. 192-193, Θ. Ζήση, *ὁ.π.*, σσ. 69-71, Σ. Ράμφου, *ὁ.π.*, σσ. 122-133.

40. Ἰ. Συκουτρῆ, *ὁ.π.*, σελ. 227. Πρβλ. Σ. Ράμφου, *ὁ.π.*, σσ. 131-133.

σταματᾷ ὅταν φτάσει πᾶς τὸν «ἀχρώματο» καὶ «ἀσχημάτιστο», ὑπερουράνιο κόσμο τῶν Θεῶν, τῶν ιδεῶν καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἄγαθου⁴¹. Ἐξ ἄλλου καὶ τὸν «Τίμαιο» φαίνεται ὅτι ἡ δύναμη τῆς ἀνθρώπινης φύσης πρὸς τὴν ἀθανασία, φτάνει μέχρις ἐνὸς ὀρισμένου σημείου⁴². Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ μεταβάλλεται, ἐξυψώνεται καὶ ἀθανατίζεται.

Ἡ ἀθανασία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς εἶναι ἐπίσης τὸ μεγάλο πρόβλημα καὶ τὸ κύριο θέμα τοῦ «Φαίδωνα», τὸ ὁποῖο ἐντείνει παρὰ ἄλλα τὴ διάκριση τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ κόσμου. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ περιέχει μέσα του καὶ δύο ἄλλα: τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο. Καὶ γὰρ νὰ καταλάβει κανεὶς τὸ νόημα τῆς ἀθανασίας πρέπει νὰ γνωρίζει καλὰ τί εἶναι ἡ ζωὴ, τί ὁ θάνατος καὶ ποιὰ ἡ σχέση μεταξύ τους⁴³.

Γιὰ τὸν Πλατωνικὸ Σωκράτη θάνατος εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπ' τὸ σῶμα, ὁ πλήρης χωρισμὸς μεταξύ τους⁴⁴. Ἀπαλλαγὴ διότι ἡ ψυχὴ εἶναι δέσμια τοῦ σώματος καὶ ποθεῖ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν ἐπιστροφή στὴν οὐράνια πατρίδα τῆς. Ὅμως οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε κτήματα καὶ ἰδιοκτησία τῶν Θεῶν καὶ ζοῦμε κάτω ἀπ' τὴν κηδεμονία τους⁴⁵. Ζοῦμε σὲ μιὰ φυλακὴ, ὅπως λέγει ἓνα ἀπόκρυφο λόγιο ποῦ προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τοὺς Ὀρφικούς⁴⁶, ὑπὸ φρούρηση καὶ κανεὶς δὲν πρέπει νὰ δοκιμάσει νὰ ἐλευθερωθεῖ ἢ νὰ ἀποδράσει. Ἀκόμα καὶ γι' αὐτοὺς, ποῦ ὁ θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπ' τὴ ζωὴ, δὲν ἐπιτρέπεται ἡ αὐτοκτονία, γιὰτὶ εἶναι ἀσέβεια πρὸς τὸ Θεό. Τὴν εὐεργεσία αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ τὴν περιμένουν ἀπ' τὸν ἴδιο τὸ Θεό⁴⁷.

Οἱ πραγματικοὶ φιλόσοφοι, ποῦ σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ ἐπιδιώκουν τὸ θάνατο, δὲν πρέπει νὰ ἀγανακτοῦν, ὅταν αὐτὸς πλησιάζει, ἀλλὰ νὰ ἔχουν θάρρος καὶ νὰ εἶναι γεμᾶτοι ἐλπίδες⁴⁸. Οἱ ἀληθινοὶ φιλόσοφοι ἐπιδιώκουν τὸ θάνατο καὶ ζοῦν σὰν νεκροί, ἀφοῦ περιορίζουν τὶς ἀνάγκες τους στὸ ἐλάχιστο, ἀπέχουν ἐντελῶς ἀπὸ τὶς ἀπολαύσεις καὶ τὰ ἀφροδίσια καὶ δὲν φροντίζουν τὸ σῶμα τους, αὐτὸ τὸ ἀναγκαῖο κακὸ⁴⁹ (ροῦχα, ὑποδήματα, καλωπιμοί), παρὰ μόνον ὅσο εἶναι ἀπαραίτητο⁵⁰.

41. Βλ. Ν. Μαρτσούκα, *Λόγος καὶ Μῦθος*, σελ. 102.

42. *Τίμαιος*, 90c.

43. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *δ.π.*, σελ. 279.

44. *Φαίδων*, 64c' 67b.

45. *Φαίδων*, 62bc.

46. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *Πλάτωνος Φαίδων*, εισαγωγή, σελ. 52.

47. *Φαίδων*, 62ab.

48. *Φαίδων*, 64a.

49. Βλ. Τ. Robinson, *δ.π.*, σελ. 34.

50. *Φαίδων*, 64b-d.

Οἱ ἀσχολίες τους στρέφονται πρὸς τὴν ψυχὴ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ γινόμαστε κι ἐμεῖς καθαροί, λέγει ὁ Σωκράτης, ἀφοῦ θὰ ἔχομε πλέον ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀφροσύνη τοῦ σώματος θὰ εἴμαστε μαζί μὲ ὄντα καθαρὰ καὶ θὰ γνωρίσομε τὸ καθαρὸ μόνο μὲ τὸν ἑαυτὸν μας. Διότι δὲν μπορεῖ ἓνας ἀκάθαρτος νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ καθαρὸ⁵¹. Μόνο ἡ ψυχὴ εἶναι ἱκανὴ νὰ γνωρίσει τὴν ἀλήθεια, γιατί τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ἀκριβῆ. Καὶ ἔργο τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας ὡς «μελέτης θανάτου»⁵² εἶναι νὰ ἀσκήσει τις ψυχῆς νὰ μένουν μόνιμα στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ἀντὶ νὰ ξαναγυρίζουν πίσω στοὺς περιορισμοὺς ἐνὸς θνητοῦ πλαισίου⁵³. Μελέτη θανάτου σημαίνει προετοιμασία γιὰ τὴν αἰωνιότητα, ἀναφορὰ στὴν αἰωνιότητα, ἀθανασία τῆς ψυχῆς⁵⁴. Φροντίζουν λοιπὸν τὴν ψυχὴ καὶ προσπαθοῦν ὅσο εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἐλευθερώσουν ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία τῆς μὲ τὸ σῶμα⁵⁵. Αὐτὸς εἶναι ὁ λεγόμενος φιλοσοφικὸς θάνατος⁵⁶. Ὁ χωρισμὸς σώματος καὶ ψυχῆς καὶ ἡ αὐτοσυγκέντρωση τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ λεγόμενη «κάθαρσις»⁵⁷.

Ἡ «κάθαρσις» ἀναφέρεται ἀπὸ μιὰ παλιὰ παράδοση. Τὴν παράδοση τοῦ Ὀρφισμοῦ, τὴν ὁποία ἀργότερα ἀποδέχθησαν καὶ οἱ Πυθαγόρειοι. Ὁ ὅρος ἔχει μυστικοθησκευτικὸ περιεχόμενο καὶ σημαίνει τὸν ἐξαγνισμὸ τῶν ψυχῶν κατὰ τὴν μετεμψύχωση μέχρι αὐτὲς νὰ γίνουν ἄξιες τῶν Θεῶν⁵⁸. Ἡ «κάθαρσις» θὰ ταυτιστεῖ παρακάτω μὲ τὴ φρόνηση⁵⁹, ἡ ὁποία συμπεριλαμβάνει ὅλες τὶς ἀρετές: Ἀνδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη καὶ κάθε ἄλλη ἀληθινὴ ἀρετὴ⁶⁰. Ὁ «κεκαθαρμένος» καὶ «τετελεσμένος» μὲ ὅλες τὶς διαδικασίες θὰ συγκατοικήσει μαζί μὲ τοὺς Θεοὺς, ἐνῶ ὁ «ἀμύητος» στὴ διδασκαλία τῶν μυστηρίων καὶ στὶς τελετουργικὲς διαδικασίες («ἀτέλεστος») θὰ ὀδηγηθεῖ στὸ Βόρβορο τοῦ Ἄδη⁶¹. Ἐδῶ βρίσκεται τὸ φάρμακο τῆς ἀθανασίας τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν καὶ ὁ Πλάτων δὲν φαίνεται νὰ παίρνει ἐχθρική στάση⁶².

51. *Φαίδων*, 67ab.

52. *Φαίδων*, 67d καὶ 80e-81a.

53. Βλ. W. K. Guthrie, *δ.π.*, σελ. 96.

54. Βλ. Σ. Ράμφου, *Μελέτη θανάτου*, Κέδρος, Ἀθήνα 2^η1984, σσ. 11-14.

55. *Φαίδων*, 65ad' 66a κ.έ.' 67c.

56. Βλ. Β. Καλογεργιά, *δ.π.*, σελ. 39.

57. *Φαίδων*, 67c.

58. Βλ. Β. Καλογεργιά, *δ.π.*, σσ. 46-47.

59. *Φαίδων*, 69ab.

60. Γιὰ τὴν ἀρετὴ ἀπὸ βιβλικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀποψη ἐξεταζόμενη, βλ. Γ. Γρατσέα, *Ἡ ἀρετὴ βιβλικῶς καὶ φιλοσοφικῶς*, Ἐν Ἀθήναις, 1964.

61. *Φαίδων*, 69c.

62. Βλ. Ν. Ματσούκα, *δ.π.*, σελ. 93.

Ὁ Σωκράτης, στὴν προκειμένη περίπτωση, δὲν λυπάται οὔτε ἀγανακτεῖ γιὰ τὸ θάνατό του. Γιατὶ ἐλπίζει πῶς ἐκεῖ πού θὰ πάει «*θὰ οἰκῆσει μετὰ τῶν Θεῶν*» τοὺς «*ἀγαθότατους δεσπότης*» καὶ θὰ ἔχει παρῆρα «*κυρίους καὶ συντρόφους ἀγαθούς*»⁶³.

Ὁ Κέβης, ὕστερα ἀπ' αὐτά, εἰσέρχεται στὸ θέμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Θέτει καθαρὰ τὸ ζήτημα στὸν Σωκράτη, ἂν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατη. Οἱ ἄνθρωποι — λέγει ὁ Κέβης — δείχνουν μεγάλη ἀπιστία σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα πού ἀφοροῦν τὴν πορεία τῆς ψυχῆς μετὰ τὸ θάνατο. Ἄλλοι λένε πῶς ἡ ψυχὴ καταστρέφεται καὶ χάνεται, ὅταν πεθάνει ὁ ἄνθρωπος. Ἄλλοι πῶς μόλις ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὸ σῶμα διασκορπίζεται, σὰν καπνὸς ἢ σὰν πνοὴ ἀνέμου κάνει φτερὰ καὶ φεύγει, κι ἔτσι δὲν ὑπάρχει πουθενά. Βεβαίως, ἂν ἡ ψυχὴ ὑπάρχει κάπου συγκεντρωμένη στὸν ἑαυτό της καὶ ἀπαλλαγμένη ἀπ' τὰ κακά, τότε ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ εἶναι ἀληθινὰ καὶ νὰ πραγματοποιηθοῦν ἐκεῖνα πού μᾶς εἶπες⁶⁴. Ἐὰν λοιπὸν ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ἡ ψυχὴ μετὰ τὸ θάνατο — ὄχι ἀπλὰ — ἀλλὰ ἔχοντας κάποια δύναμη καὶ φρόνηση, χρειάζεται ἴσως ὄχι λίγα λόγια παραμυθητικὰ γιὰ νὰ τὸ πιστέψει κανεῖς⁶⁵. Αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀποδειχθεῖ στὴ συνέχεια. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τίθεται τὸ θέμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ὁ Σωκράτης πιστεύει καὶ προτείνει πῶς τὸ σοβαρὸ αὐτὸ θέμα χρειάζεται βαθιὰ λογικὴ ἐξέταση («*διασκοπεῖσθαι*») καὶ γι' αὐτὸ θὰ προβεῖ στὴ συνέχεια στὶς γνωστὲς ἀποδείξεις. Χρειάζεται νὰ γίνει συζήτηση παραμυθητικὴ, παραινειτικὴ, μεταπειστικὴ («*παραμυθία*») καὶ παράλληλα πειστικὴ καὶ ἀποδεικτικὴ μέσα ἀπὸ συλλογισμοὺς («*πίστις*») ὥστε ἐκεῖνους πού ἐννοεῖ ὁ Κέβης νὰ πιστέψουν πράγματι στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς μὲ δύναμη καὶ φρόνηση⁶⁶.

Κατὰ τὸν Ε. Παπανούτσο, ὁ Πλάτων θέλει νὰ ἐμπνεύσει τὴν πίστη στοὺς ἀναγνώστες του με λόγια παραμυθητικὰ. Θέλει νὰ τοὺς βεβαιώσει πῶς οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς εἶναι ἀληθοφανεῖς. Ἡ βεβαιότητα, πού προέρχεται ἀπ' αὐτέες, εἶναι περισσότερο ἠθικὴ παρὰ θεωρητικὴ. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ περιμένει κανεῖς αὐστηρὰ λογικὲς ἀποδείξεις

63. *Φαῖδον*, 63bc, 69c-e.

64. *Φαῖδον*, 70a. Ἐννοεῖ ἐκεῖνα πού εἶπε ὁ Σωκράτης ἀπ' τὸ χωρίο 63b καὶ ἐξῆς σχετικὰ μέ: α) τὴν ἀπολογία τοῦ Σωκράτη γιατί πεθαίνει ἀγόγγυστα καὶ β) τὸν φιλοσοφικὸ θάνατο καὶ ὅσα σχετίζονται μ' αὐτόν.

65. *Φαῖδον*, 70b: «ὡς ἔστι τε ἡ ψυχὴ ἀποθανόντος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τινὰ δύναμιν ἔχει καὶ φρόνησιν».

66. Βλ. Ν. Βασιλόπουλου, *δ.π.*, σελ. 89.

ποῦ νὰ μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ δεχθοῦμε ἀναγκαστικά μία ἀπόλυτα ἐγκυρη θέση⁶⁷.

2. Οἱ ἀποδείξεις⁶⁸ γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

2.1. «ΦΑΙΔΩΝ»

α) Ἀπόδειξη πρώτη. Τὸ ἐπιχείρημα «τῶν ἐναντίων» (70c-72e).

Ἡ πρώτη ἀπόδειξη εἶναι τὸ ἐπιχείρημα «τῶν ἐναντίων». Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ στηρίζεται σὲ μιὰ φιλοσοφική (Ἡρακλείτεια)⁶⁹ καὶ θρησκευτική (Ὀρφική, Πυθαγόρεια)⁷⁰ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ ἀντίθετα, γεννῶνται - προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀντίθετά τους. Τὰ «ἐνάντια γεννῶνται ἐκ τῶν ἐναντίων». Γιὰ τὴν ἀπόδειξη αὐτὴ γίνεται κάποια νύξη στὴν εἰσαγωγή τοῦ διαλόγου⁷¹.

Τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο («λυπηρὸν») εἶναι δύο πράγματα

67. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *ὁ.π.*, σσ. 14-15.

68. Κατὰ τὴ γνώμη μας δὲν πρόκειται γιὰ ἀποδείξεις, ἀλλὰ ἀπλῶς γιὰ ἐνδείξεις, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω. Κρατᾶμε ὁμως τὸν ὄρο τὸν ὁποῖο χρησιμοποιεῖ καὶ πιστεύει ὁ φιλόσοφος.

69. «Ἡ ἀρχὴ τῆς “ἐκ τῶν ἐναντίων” ἐξελίξεως καὶ τῆς “ἐκ τῶν ἐναντίων” γενέσεως τῶν ὄντων εἶναι Ἡρακλείτεια [“Ἀυξάνεται κατὰ τὸ μέζον ἀπὸ τοῦ ἐλάσσονος ... φθορὴ δὲ πᾶσιν ἀπ’ ἀλλήλων, τῷ μέζονι ἀπὸ τοῦ μείονος καὶ τῷ μείονι ἀπὸ τοῦ μέζονος ... γενέσθαι καὶ ἀπολέσθαι ταυτὸ ... ταυτὸ ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ τὸ ἐργηγορὸς καὶ τὸ καθεῦδον ... τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνα ἔστι κάκεινα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα ... καὶ ὁ τῆς γενέσεως ποταμὸς οὗτος ἐνδελεχῶς ῥέων οὐποτε στήσεται, καὶ πάλιν ἐξ ἐναντίας αὐτῷ ὁ τῆς φθορᾶς ... ἡ πρώτη οὖν αἰτία ἡ δεῖξασα ἡμῖν τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἡ αὐτὴ καὶ τὸν ζοφερὸν ἀγει ἄδην”] καὶ ὁ Πλάτων ἐδῶ τὴν λαμβάνει ὡς δεδομένη φιλοσοφικὴ ἀρχή, ὡς ἀξιῶμα γιὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν προῦπαρξιν τῆς ψυχῆς». Β. Καλογερά, *ὁ.π.*, σσ. 53-54, Πρβλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *ὁ.π.*, σελ. 280, Τοῦ ἴδιου, *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία*, σελ. 177.

70. Οἱ Πυθαγόρειοι ξεχώριζαν 10 ἀντιθέσεις:

1. Πέρας-ἄπειρον
2. Περιττὸν-ἄρτιον
3. Ἐν-πολλὰ
4. Δεξιὰ-ἀριστερὰ
5. Ἄρρεν-θῆλυ
6. Ἡρεμοῦν-κινούμενον
7. Εὐθὺ-καμπύλον
8. Φῶς-σκότος
9. Ἀγαθὸν-κακὸν
10. Τετράγωνον-ὀρθογώνιον

Β. Καλογερά, *ὁ.π.*, σελ. 53. Βλ. ἐπίσης Ε. Παπανούτσου, *ὁ.π.*, σελ. 76: «Αὐτὸ ἐπίστευον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι» καὶ Ν. Βασιλόπουλου, *ὁ.π.*, σελ. 90.

71. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *ὁ.π.*, σελ. 11.

δεμένα στὴν ἴδια κορυφή. Ὅποιος πιάσει τὸ ἓνα εἶναι σχεδὸν ἀναγκασμένος νὰ πιάσει πάντα καὶ τὸ ἄλλο⁷².

Οἱ ψυχές — λέγει ὁ Σωκράτης — ποὺ ἀναχώρησαν ἀπὸ τὸν παρόντα κόσμον βρίσκονται στὸν Ἄδη. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔρχονται πάλι ἐδῶ καὶ γίνονται ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἔχουν πεθάνει. Ἐὰν πράγματι συμβαίνει αὐτό, δηλαδὴ οἱ ζωντανοὶ νὰ γίνονται ἀπ' τοὺς πεθαμένους, τότε τί ἄλλο θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε παρὰ ὅτι οἱ ψυχές μας βρίσκονται ἐκεῖ; Πῶς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπανέλθουν στὴ ζωὴ ἂν δὲν ὑπῆρχαν; Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ χρειάζεται ἀνάλυση γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἂν ἀληθεύει, ἀλλιῶς θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἄλλη ἀπόδειξη⁷³.

Ἀναλύοντας ὁ Σωκράτης τὴ γέννηση «ἐκ τῶν ἐναντίων» ἀναφέρει πῶς δὲν ἰσχύει μόνο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ζῶα⁷⁴, τὰ φυτὰ καὶ «ξυλλήβδην ὅσαπερ ἔχει γένεσιν»⁷⁵. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἰσχύει:

1) γιὰ ἠθικὲς ἔννοιες:

- «τὸ καλὸν τῷ αἰσχροῦ ἐναντίον που καὶ δίκαιον ἀδίκῳ, καὶ ἄλλα δὴ μυρία οὕτως ἔχει».
- «ἂν δικαιότερον, ἐξ ἀδικωτέρου».

2) Γιὰ ἀφηρημένες ἔννοιες:

- «ἐξ ἐλλάτονος ὄντος πρότερον ἔπειτα μείζον γίγνεσθαι;»
- «ἐξ ἰσχυροτέρου γε τὸ ἀσθενέστερον»
- «ἐκ βραδυτέρου τὸ θάπτον»
- «ἂν τί χεῖρον γίγνηται, οὐκ ἐξ ἀμείνονος»⁷⁶.

3) Γιὰ καταστάσεις:

- «οὐκοῦν καὶ διακρίνεσθαι καὶ συγκρίνεσθαι καὶ ψύχεσθαι καὶ θερμαίνεσθαι καὶ πάντα οὕτω...»
- «Μείζονος γὰρ πράγματος καὶ ἐλλάτονος μεταξὺ αὐξήσις καὶ

72. *Φαῖδων*, 60b.

73. *Φαῖδων*, 70cd. Αὐτὸ δείχνει ἐπίσης πῶς δὲν δίνει ἰδιαίτερη βαρύτητα ὁ Πλάτων σ' αὐτὴ τὴν ἀπόδειξη. Ἦταν μὰ ὑπόθεση ποὺ συζητιόταν ἢ καὶ πιστευόταν ἀπ' τοὺς Πυθαγορείους, καὶ ἐδῶ ἀναφέρεται ὡς ἀπόδειξη. Βλ. Β. Καλογεργιά, *δ.π.*, σελ. 61.

74. «Ἡ μόνη διαφορὰ ἀνάμεσα σ' ἐμᾶς καὶ σ' αὐτὰ (ζωντανὰ ὄντα) εἶναι ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε τὴ συνέχεια τῆς ὑπαρξῆς μας διαμέσου τῶν τριῶν σταδίων τοῦ ὑπαρξιακοῦ μας ἐγὼ (παρελθόν - παρὸν - μέλλον) μὲ τὴ βοήθεια τοῦ συναπτοῦ νοήματος τῆς μνήμης, ἐνῶ ἄλλα ζῶντα πλάσματα, ποὺ εἶναι ἄλογα, προφανῶς δὲν ἔχουν αὐτὴ τὴν ἰκανότητα». Τ. Robinson, *δ.π.*, σελ. 27.

75. *Φαῖδων*, 70d.

76. *Φαῖδων*, 70c, 71a.

φθίσις καὶ καλοῦμεν οὕτω τὸ μὲν ἀυξάνεσθαι, τὸ δὲ φθίνειν;»⁷⁷

Σὲ ὅλα λοιπόν, κι ἄς μὴν χρησιμοποιοῦμε πολλές φορὲς τὰ ὀνόματά τους, ὑπάρχει αὐτὴ ἡ γένεση ἀπὸ τὰ ἀντίθετά τους. Τὸ ἄσχημο προέρχεται ἀπ' τὸ ὠραίο, τὸ δίκαιο ἀπ' τὸ ἄδικο, τὸ μεγαλύτερο ἀπ' τὸ μικρότερο, τὸ ἀσθενέστερο ἀπ' τὸ ἰσχυρότερο, τὸ ταχύτερο ἀπ' τὸ βραδύτερο, τὸ χειρότερο ἀπ' τὸ καλύτερο, κ.ο.κ. Τὸ ζητούμενο εἶναι ἂν πράγματι συμβαίνει αὐτὴ ἡ ἀντιθετικὴ γένεση. Γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξει αὐτὸ ὁ Σωκράτης καὶ γιὰ νὰ διευκολύνει τὸν Κέβη νὰ τὸ καταλάβει, κατονομάζει δύο γνωστὰ ἀντίθετα: τὸν ὕπνο καὶ τὴν ἐγρήγορση. Ἄπὸ τὸν ὕπνο πᾶμε στὴν ἐγρήγορση καὶ ἀπ' τὴν ἐγρήγορση στὸν ὕπνο. Αὐτὰ τὰ δύο ἀντίθετα ἔχουν καὶ δύο ἀντίθετες γενέσεις: «*Τὴν μὲν καταδαρθάνειν εἶναι, τὴν δ' ἀνεγείρεσθαι*».

Παραλληλίζοντας στὴ συνέχεια τὸν ὕπνο μὲ τὸν θάνατο καὶ τὴν ἐγρήγορση μὲ τὴ ζωὴ ἀποδεικνύει πὼς ἀπ' τὸ θάνατο προέρχεται ἡ ζωὴ. Ἄπὸ τὴ ζωὴ πᾶμε στὸ θάνατο κι ἀπ' τὸ θάνατο στὴ ζωὴ. «*Ἐκ τῶν τεθνεώτων ἄρα, ὧ Κέβης, τὰ ζῶντα τε καὶ οἱ ζῶντες γίνονται; - φαίνεται, ἔφη*».

Συνεπῶς ἀφοῦ οἱ ζωντανοὶ γίνονται ἀπ' τοὺς πεθαμένους ἀποδεικνύεται πὼς οἱ ἀνθρώπινες ψυχὲς βρίσκονται ἀθάνατες στὸν Ἄδη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ξαναγυρίζουν στὴ ζωὴ⁷⁸.

Σὲ κάθε γένεση ὑπάρχει ἀντιστοιχία καὶ ἀκολουθεῖται μιὰ κυκλικὴ τροχιά. Ἐὰν ἡ γένεση γινόταν εὐθεία, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἐπιστροφή στὸ πρῶτο, κάποτε ὅλα τὰ πράγματα θὰ ἐπεφταν στὴν ἴδια κατάσταση καὶ θὰ σταματοῦσε κάθε γένεση. Ἡ εὐθεία ὀδηγεῖ στὴ στάση καὶ στὴν ἀδράνεια. Ἐὰν π.χ. δὲν ὑπῆρχε ἡ ἐγρήγορση μετὰ τὸν ὕπνο, τότε ὅλοι θὰ κοιμόντουσαν τὸν ὕπνο τοῦ Ἐνδυμίωνος. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν ὅλοι ποὺ πέθαναν δὲν ξαναγύριζαν στὴ ζωὴ, ἀλλὰ παρέμεναν σ' αὐτὸ τὸ σχῆμα, τότε κάποια στιγμή στὸ τέλος, δὲν θὰ ὑπῆρχε ζωὴ ἀλλὰ γενικὸς θάνατος⁷⁹.

Γίνεται φανερὴ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς κυκλικῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων. Ἡ ψυχὴ, ποὺ μιὰ χάνεται καὶ μιὰ ξαναγυρίζει, μοιάζει μὲ τὴν ἀντλήση νεροῦ ἀπὸ μιὰ πηγὴ. Ἄν τὸ νερὸ δὲν ἀναπληρώνεται κάποτε ἡ πηγὴ θὰ στερέψει. Ἡ εὐθεία κίνηση χωρὶς ἐπιστροφή εἶναι ἀδιανόητη⁸⁰.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ τοῦ κυκλικοῦ τροχοῦ «*τῶν ἐναντίων*» εἶναι μιὰ

77. *Φαίδων*, 71b, Βλ. Β. Καλογερά, *ὁ.π.*, σσ. 53-54.

78. *Φαίδων*, 71a-72a.

79. *Φαίδων*, 72b-d.

80. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σελ. 166.

γενική παράσταση καὶ ὑπάρχει καὶ στοὺς μονιστὲς καὶ στοὺς διαρχικούς φιλοσόφους. Μὲ τὴν παράσταση ὅμως αὐτὴ τοῦ λόγου, διαμορφώνεται ἓνα στατικό κοσμοεἶδωλο ποὺ περικλείει (μὲ τὰ περιγράμματα) τὴν δυναμικότητα τόσο τῶν πραγμάτων ὅσο καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς⁸¹. Οἱ ψυχὲς συνεπῶς τῶν ζωντανῶν προέρχονται ἀπ' τὶς ἀντιστοιχίες τῶν νεκρῶν ποὺ ὑπάρχουν στὸν Ἄδη, ἄλλες σὲ καλύτερη καὶ ἄλλες σὲ χειρότερη κατάσταση (καλὲς-κακὲς). Ἄρα οἱ ἀνθρώπινες ψυχὲς προϋπάρχουν ἀθάνατες⁸².

Μέχρι τώρα ἀποδείχθηκε, ἀπὸ τὴν πρόταση ποὺ τέθηκε ἀρχικά⁸³, τὸ πρῶτο μέρος «ὡς ἔστι τε ἡ ψυχὴ ἀποθανόντος τοῦ ἀνθρώπου». Τὸ δεύτερο «καὶ τίνα δύνάμιν ἔχει καὶ φρόνησιν» θὰ ἀποδειχθεῖ στὴ συνέχεια τοῦ διαλόγου.

Γιὰ τὴν ἀπόδειξη αὐτὴ ἐκτιμᾶται ὅτι:

1) Ὁ συλλογισμὸς τοῦ φιλοσόφου δὲν ἔχει γενικό κύρος. Ἀποδεικνύει μόνο τὸ κυκλικὸ γίγνεσθαι γενικά, ὄχι ὅμως τὴν ἀθανασία⁸⁴.

2) Δὲν εὐσταθεῖ λογικὰ διότι:

α) Ἡ ἀπόδειξη εἶναι δογματική. Κι αὐτὸ γιατί βασίζεται σὲ μιὰ δογματικὴ προϋπόθεση τῆς σκέψης ποὺ γίνεται ἀποδεκτὴ σιωπηρᾶ, πῶς ἡ ψυχὴ δηλαδὴ πρὶν ἔρθει στὴ ζωὴ, βρίσκεται στὸν Ἄδη. Ἐδῶ τοποθετεῖται ἐκεῖνο ποὺ θέλει καὶ πρέπει νὰ ἀποδειχθεῖ⁸⁵. Ἔχομε δηλ. «λήψιν τοῦ ζητουμένου»⁸⁶. Ὅταν ὁ Πλάτων συμπεραίνει «ἐκ τῶν τεθνεώτων ἄρα τε ζῶντα τε καὶ οἱ ζῶντες» προσθέτει ἀπλὰ σὰν ἀποδεδειγμένη τὴ θέση ποὺ πρέπει νὰ ἀποδειχθεῖ⁸⁷.

β) Συνάγονται πορίσματα ποὺ ἀφοροῦν πνευματικὰ ὄντα (ψυχὴ), μὲ βάση ὑλικά δεδομένα. Ἡ ἀναγέννηση τῆς μεταβλητικότητας τῆς ὕλης, ἂν ὑπάρχει, δὲν σημαίνει πῶς ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ⁸⁸.

γ) Ἀναμειγνύονται λογικὰ - ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα μὲ ὑπέρο - λογικὰ - μυθικοθηρησκευτικὰ στοιχεῖα⁸⁹.

δ) Δὲν περιλαμβάνονται ὅλες οἱ περιπτώσεις στὴν πρόταση ποὺ

81. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Λόγος καὶ Μῦθος*, σσ. 122-123.

82. *Φαίδων*, 72be.

83. *Φαίδων*, 70b: «ὡς ἔστι τε ἡ ψυχὴ ἀποθανόντος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τίνα δύνάμιν ἔχει καὶ φρόνησιν».

84. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὸν Πλάτωνα*, σελ. 67.

85. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, σελ. 281.

86. Β. Καλογεργᾶ, *ὁ.π.*, σελ. 60.

87. Βλ. V. von Wilamowitz - Mallendorf, «Platon²» σὺδ Ε. Παπανούτσου, *Πλάτωνος Φαίδων*, εἰσαγωγή, σελ. 16.

88. Βλ. Β. Καλογεργᾶ, *ὁ.π.*

89. Βλ. Β. Καλογεργᾶ, *ὁ.π.*, σελ. 61.

πρέπει νὰ ἀποδειχθεῖ. Θὰ ἀποδειχθεῖ ὅμως παρακάτω⁹⁰.

3) Δὲν εὐσταθεῖ ὄντολογικά, γιὰτὶ δὲν πρόκειται γιὰ κάτι θνητὸ καὶ φθαρτὸ ποὺ πηγαινοέρχεται πότε στὴ ζωὴ καὶ πότε στὸ θάνατο, ἀκολουθώντας τὴν κυκλικὴ πορεία γέννησης τῆς φύσης τῶν ὄντων⁹¹.

4) Κατὰ τὸν G. Teichmüller ἀθάνατη ψυχὴ σημαίνει πὼς αὐτὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ καὶ νὰ ὑπάρχει μετὰ τὸ θάνατο. Ἡ κυκλικὴ πορεία ζωῆ-θάνατος δὲν ἀποδεικνύει κάτι τέτοιο. Ἀντίθετα καταλήγει κανεὶς στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ζωὴ προέρχεται ἀπ' τὴ ζωὴ, ἀπ' τὸ ὁμοίό της δηλ. καὶ αὐτὸ σημαίνει ἀνατροπὴ τῆς σκέψης, μὲ βάση τὴν ὁποία ἐπιδιώκεται ἢ ἀπόδειξη⁹².

β) Ἀπόδειξη δεύτερη. Ἡ ἀνάμνηση (72e-77a).

Ἡ δεύτερη ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης, τὸ ὁποῖο ὁ Πλάτων συνδυάζει μὲ τὸ προηγούμενο τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ κύκλου ἢ «τῶν ἐναντίων».

Ὁ Κέβης ὑπενθυμίζει στὸν Σωκράτη μιὰ ἄλλη διδασκαλία του, ὅτι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομε μάθηση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνάμνηση⁹³. Ἡ γνώση ποὺ ἔχομε στὸν παρόντα κόσμον ἀπ' τὴ μάθηση εἶναι ἀπλῶς ὑπενθύμιση αὐτῶν ποὺ ἡ ψυχὴ εἶδε καὶ γνώρισε πρὶν μπεῖ στὸ σῶμα, ὅταν βρισκόταν κάπου ἄλλου, σὲ μιὰ ἄλλη κατάσταση. Ἡ συνείδηση δὲν ἔχει δημιουργικὴ δραστηριότητα τέτοια ποὺ νὰ παράγει τὸ περιεχόμενο τῶν παραστάσεων. Αὐτὲς ἔχουν δοθεῖ στὴν ψυχὴ κατὰ τὴν προϋπαρξή της⁹⁴. Ὅσα θυμόμαστε τώρα, κάπου τὰ ἔχομε μάθει πρὶν γεννηθοῦμε. Συνεπῶς ἡ ψυχὴ μας πρὶν ἔλθει καὶ μπεῖ στὸ σῶμα, κάπου προϋπῆρχε καὶ γνώρισε αὐτὰ ποὺ τώρα ξαναθυμάται. Ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη⁹⁵.

Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς γιὰ τὴν ἀνάμνηση γίνεται στὸ

90. Βλ. Β. Καλογερά, *ὁ.π.*

91. Βλ. Β. Καλογερά, *ὁ.π.*

92. Βλ. G. Teichmüller «Studien zum Geschichte der Begriff», σελ. 132 στό: Ε. Παπανούτσου, *ὁ.π.*, σελ. 15 καὶ τοῦ ἴδιου, *Τὸ Θρησκευτικὸ βίωμα στὸν Πλάτωνα*, σελ. 67.

93. Ἡ διδασκαλία αὐτὴ, προέρχεται ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους. Στηρίζεται στὴν Πυθαγόρεια ἀντίληψη γιὰ τὴν μετεμψύχωση καὶ προσήλθε ἀπὸ τὴν γενικὴ παραδοχὴ ὅτι μερικὲς ἀλήθειες καὶ γνώσεις (ἠθικὲς - θρησκευτικὲς - αἰσθητικὲς) φαίνονται τόσο καθαρὲς καὶ αὐτονόητες, ὥστε νὰ νομίζει κανεὶς πὼς κάπου κάποτε τὶς γνώρισε. Βλ. Β. Καλογερά, *ὁ.π.*, σελ. 62.

94. Βλ. W. Windelband - H. Heimsoeth, *ὁ.π.*, σελ. 138.

95. *Φαῖδων*, 72e.

«Μένωνα»⁹⁶. Ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Πλάτων ἐκθέτει τὴ θεωρία του, τὴν ὁποία ἀναπτύσσει πάλι στὸ «Φαίδωνα» μὲ διαφορετικὸ ὅμως τρόπο. Στὸ «Μένωνα» ἡ ἀνάμνηση σκοπεύει σ' ἓνα πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, προϋποθέτει τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ ἀποτελεῖ σκαλοπάτι γιὰ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν ποὺ θὰ διατυπωθεῖ ἀργότερα στὸ «Φαίδωνα»⁹⁷.

Πολλὲς φορὲς —λέγει στὸ «Μένωνα»— γεννήθηκε ἡ ἀθάνατη ψυχὴ καὶ ἔχει δεῖ ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ὑπάρχουν σ' αὐτὸν τὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ στὸν Ἄδη. Δὲν ὑπάρχει τίποτε ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχει μάθει. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου παράξενο νὰ μπορεῖ νὰ ξαναθυμηθεῖ τὴν ἀρετὴ καὶ ὅτιδήποτε ἄλλο, ἀπὸ ὅσα πρὶν ἤξερε⁹⁸. Τίποτε δὲν ἐμποδίζει κάποιον ἂν ἓνα μόνο ξαναφέρει στὸ νοῦ του (αὐτὸ ὀνομάζουν οἱ ἄνθρωποι μάθηση), νὰ ξαναθυμηθεῖ ὅλα τὰ ἄλλα. Ἡ ἐρευνα καὶ ἡ μάθηση εἶναι στὸ σύνολό της ἀνάμνηση⁹⁹.

Στὸ «Φαίδωνα» ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, σχετίζεται καὶ ἀκολουθεῖ τὴν θεωρία «τῶν ἐναντίων» ἢ τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ κυκλικοῦ γίνεσθαι. Ἡ ἀνάμνηση, τὸ ἀντίθετο τῆς λήθης, εἶναι γένεση ποὺ ὀδηγεῖ ἀπ' τὴν ἀγνοια, στὸ ἀντίθετό της, τὴ γνώση. Ἡ λήθη συνακολούθως εἶναι γένεση ποὺ ὀδηγεῖ ἀπ' τὴ γνώση στὴν ἀγνοια. Ἔτσι ἔχουμε δύο ἀντίθετα (ἀγνοια - γνώση) καὶ δύο γενέσεις (λήθη - ἀνάμνηση)¹⁰⁰. Τὸ ὅτι ἡ μάθηση εἶναι ἀνάμνηση ἀποδεικνύεται ἀπ' τὸ «ὄτι ἐρωτώμενοι οἱ ἄνθρωποι, ἐὰν τις καλῶς ἐρωτᾷ, αὐτοὶ λέγουσι πάντα ἢ ἔχει». Ἐὰν δὲν εἶχαν οἱ ἄνθρωποι αὐτὴ τὴ γνώση, πῶς τότε θὰ μποροῦσαν νὰ βρῖσκουν κάθε τί; Ὁ Σμμίας ἤδη ἔχει πεισθεῖ ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἀνέφερε ὁ Κέβης μέχρι τώρα, γιὰ τοῦτο τὸ ζήτημα. Ἐπιθυμεῖ ὅμως ν' ἀκούσει καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σωκράτη¹⁰¹.

96. *Μένων*, 80d-86c. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *Πλάτωνος Φαίδων*, εἰσαγωγή, σελ. 16. Β. Τατάκη, *Πλάτωνος Μένων*, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως, Ε. Παπανούτσος, «Ι. Ζαχαρόπουλος», Ἀθήνα χ.χ. σσ. 77, 80 καὶ Ἰ. Θεοδώρακόπουλου, *δ.π.*, σελ. 177.

97. Βλ. Β. Τατάκη, *δ.π.*, σελ. 80. Μὲ τὸν «Μένωνα» ἀρχίζει ἡ νέα περίοδος τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς μεγάλες μεταφυσικὲς πτήσεις τοῦ «Φαίδωνα», τοῦ «Συμποσίου», τῆς «Πολιτείας» καὶ τοῦ «Φαίδρου» (σελ. 82). Πρὸβλ. Α. Lesky, *δ.π.*, σσ. 720-721.

98. Εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τῶν Ὀρφικῶν καὶ Πυθαγορείων. Βλ. Α. Lesky, *δ.π.*, σελ. 721.

99. *Μένων*, 81cd.

100. Βλ. Ν. Βασιλόπουλου, *δ.π.*, σσ. 92-93.

101. *Φαίδων*, 73ab.

Ὁ Πλάτων ἐδῶ προσπαθώντας ν' ἀποδείξει τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης ἀναφέρεται σὲ ἐμπειρικὲς παρατηρήσεις. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς χρησιμοποιοῦνται μὲ ἐπαγωγικὸ τρόπο (τόσο στὸ «Φαίδωνα», ὅσο καὶ στὸ «Μένωνα») γιὰ νὰ ὀδηγήσει ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ στὸ νοητὸ καὶ στὴ συνολικὴ κίνηση τῆς ὑπαρξῆς πρὸς τὴ θεϊκὴ, ὑπερουράνια πατρίδα τῆς¹⁰².

Καὶ πρῶτα-πρῶτα ὁ Σωκράτης ἀναφέρει μερικὰ παραδείγματα καὶ ἀναλύει τὸ μηχανισμό τῆς ἀνάμνησης¹⁰³.

Μετὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Σωκράτη, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ν. Βασιλόπουλος, «ὀρίζονται δυὸ κύριοι καὶ οὐσιώδεις νόμοι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, ὁ νόμος τῆς ὁμοιότητος καὶ ὁ νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ, δηλαδή ὁ νόμος τῆς συναφείας ἐν χώρῳ καὶ τῆς συνεχείας ἢ διαδοχῆς ἐν χρόνῳ»¹⁰⁴.

Συνεχίζοντας ὁ Σωκράτης λέγει πὼς δὲν μποροῦν τὰ αἰσθητὰ πράγματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου (ξύλα-λίθοι κ.λ.π.) νὰ μᾶς δώσουν τὴν ἀκριβῆ ἔννοια π.χ. τῆς ἰσότητος. Ἄλλοτε φαίνονται ἴσα καὶ ἄλλοτε ἄνισα ὅταν συγκριθοῦν π.χ. δύο ξύλα. Ὑπάρχει ὅμως μέσα μας ἡ γνώση τῆς ἰδανικῆς ἰσότητος (ιδέα τοῦ ἴσου) ἢ ὅποια εἶναι σαφῶς ἀνώτερη ἀπ' ὅλες τὶς ὑπάρχουσες ἰσότητες καὶ μὲ τὴν ὅποια δὲν μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν. Γνωρίζομε τὴν ἰσότητα πρὶν δοῦμε δύο ἴσα ἀντικείμενα. Πότε ἀποκτήσαμε αὐτὴ τὴ γνώση; Πρὶν ἔλθομε στὸν κόσμο, πρὶν γεννηθοῦμε¹⁰⁵.

Ἡ γνώση αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν ἰσότητα, ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἀφηρημένες ἔννοιες, ὅπως τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ δόσιου «καί, ὅπερ λέγω, περὶ πάντων οἷς ἐπισφραγιζόμεθα τὸ "αὐτὸ ὃ ἔστι" καὶ ἐν ταῖς ἐρωτήσεσιν ἐρωτῶντες καὶ ἐν ταῖς ἀποκρίσεσιν ἀποκρινόμενοι»¹⁰⁶. Ἀφορᾷ λοιπὸν τὴ γνώση καὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν, τὴ μνήμη τῶν ὁποίων διατηροῦμε πάντα σ' ὅλη μας τὴ ζωὴ. Ἄν πάντα

102. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σσ. 167-168.

103. *Φαίδων*, 73c-e.

104. Ν. Βασιλόπουλου, *δ.π.*, σελ. 93. «Τὴν ἀνάλυση τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων ἀνέλαβε βραδύτερον συστηματικότερον ὁ Ἀριστοτέλης (περὶ μνήμης 2,451B) ὁ ὁποῖος καθώρισε τοὺς τέσσαρες νόμους τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων, τὸν νόμο τῆς ὁμοιότητος, τὸν νόμο τῆς ἀντιθέσεως, τὸν νόμο τῆς συναφείας ἐν χώρῳ (νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ) καὶ τὸν νόμο τῆς συνεχείας ἐν χρόνῳ (νόμος τῆς διαδοχῆς)» σελ. 94.

105. *Φαίδων*, 74a-75c. Ἡ Πλατωνικὴ θεωρία τῆς ἀναμνήσεως εἰσάγει τὸ πρόβλημα τῶν προεμπειρικῶν στοιχείων τῆς γνώσης (a priori) ποῦ εἶναι τὸ κύριο θέμα τῆς γνωσιολογίας τοῦ Kant. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *δ.π.*, σελ. 18.

106. *Φαίδων*, 75cd.

εἶναι μέσα στὴν ψυχὴ μας ἢ ἀλήθεια τῶν ὄντων, σημαίνει πὼς ἡ ψυχὴ μας εἶναι ἀθάνατη¹⁰⁷.

Στὸ «*Μένων*» ὁ Πλάτων προσπαθεῖ πάλι ἐμπειρικὰ ν' ἀποδείξει τὸ ἐπιχείρημά του. Ἐπαληθεύει τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης ποὺ ἔχει διατυπώσει προηγουμένως μὲ τὴν ἐξέταση ἐνὸς δούλου. Ὁ δούλος μὲ τὶς κατάλληλες ἐρωτήσεις ποὺ τοῦ ὑποβάλλει ὁ Σωκράτης ξαναθυμᾶται ὀρισμένα στοιχεῖα γεωμετρίας καὶ λύνει ἓνα θεώρημα, χωρὶς ποτὲ νὰ ἔχει διδαχτεῖ τίποτα ἀπ' αὐτά¹⁰⁸. Ὑστερα ἀπὸ λίγο λύνει καὶ τὸ Πυθαγόρειο θεώρημα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο¹⁰⁹.

Στὸ «*Μένων*» ἐπίσης ὁ Πλάτων ἰσχυρίζεται, σ' ἀντίθεση μὲ τοὺς σοφιστές, ὅτι ἡ ἀρετὴ («*κάθε δεξιότητα τῆς ψυχῆς ποὺ κατὰ βάση θεμελιώνεται στὴ γνώση*») δὲν εἶναι διδακτὴ¹¹⁰. Ὁ δάσκαλος ἀπλῶς ἀναπλάθει καὶ κάνει τὴν ψυχὴ νὰ θυμηθεῖ ἐκεῖνα ποὺ γνώρισε στὸν χῶρο τῶν ιδεῶν¹¹¹. Ἡ γνώση δηλ. ποὺ εἶχαμε ἀποκτήσει πρὶν γεννηθῶμε χάνεται μόλις ἐρχόμαστε στὸν κόσμο καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν αἰσθήσεων τὴν ἀποκτᾶμε ξανά. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ μάθηση εἶναι ἡ ἐκ νέου ἀπόκτηση μιᾶς οἰκείας γνώσεως - ἡ ἀνάμνηση¹¹².

Συμπερασματικὰ δυὸ πράγματα συμβαίνουν:

α) Ἦλθαμε στὸν κόσμο γνωρίζοντας «*αὐτὰ τὰ πράγματα*» (τὶς ιδέες) καὶ τὴ γνώση αὐτὴ διατηροῦμε σ' ὅλη μας τὴ ζωὴ.

β) Ἐκεῖνοι ποὺ λέμε πὼς μαθαίνουν μετὰ τὴ γέννησή τους δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐνθυμοῦνται¹¹³.

Ἄρα οἱ ψυχὲς προϋπήρχαν, χωρισμένες ἀπ' τὰ σώματα, διαθέτοντας φρόνηση¹¹⁴. Ἐδῶ δίνεται ἡ ἀπάντηση στὸ δεύτερο μέρος τῆς πρότασης ποὺ τέθηκε γιὰ ἀπόδειξη παραπάνω: «*καὶ τινα δυνάμιν ἔχει καὶ φρόνησιν*»¹¹⁵. Ὅμως ἀναφέρεται στὴ φρόνηση τῆς ψυχῆς μετὰ ποὺ θὰ πεθάνει ὁ ἄνθρωπος, ἐνῶ ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴ φρόνηση πρὶν ἢ ψυχὴ μπεῖ στὸ σῶμα καὶ ἔλθει σ' αὐτὸ τὸν κόσμο. Παρακάτω θὰ ἀποδειχτεῖ πὼς ἡ ψυχὴ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὸ θάνατο, ἔχοντας δύναμη καὶ φρόνηση.

107. *Μένων*, 86b.

108. *Μένων*, 81e-84a.

109. *Μένων*, 84b-85b.

110. *Μένων*, 99e: «ἀρετὴ ἂν εἴη φύσει οὔτε διδακτὸν ἀλλὰ θεῖα μοῖρα παραγινομένη ἄνευ νοῦ, ...».

111. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *ὁ.π.*, σελ. 168.

112. *Φαῖδων*, 75e.

113. *Φαῖδων*, 76a.

114. *Φαῖδων*, 76c.

115. *Φαῖδων*, 70b.

Ὁ Σωκράτης συνεχίζοντας τὶς ιδέες (οὐσίες) τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, κ.τ.λ. μετὰ τὴν ιδέα (οὐσία) τῆς ψυχῆς λέγει ὅτι ὅπως αὐτὲς προϋπήρχαν, ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ μας προϋπήρχε πρὶν ἔμεῖς γεννηθῶμε. Σ' ὅλες τὶς ιδέες γενικὰ καὶ εἰδικότερα στὴν ιδέα (οὐσία) τῆς ψυχῆς ὑπάρχει ἡ ἴδια λογικὴ ἀναγκαιότητα. Μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ κορυφώνεται ἡ ἀπόδειξη τοῦ ἐπιχειρήματος, σύμφωνα μετὰ τὸ ὅποιο ἡ ψυχὴ προϋπάρχει τῆς γέννησης καὶ εἶναι λογικὰ ἀλληλένδετη μετὰ ὅλη τὴν ὑπάρχουσα ἰδανικὴ ἐκεῖνη πραγματικότητα¹¹⁶. Μετὰ τὴν καθαρὴ διάνοια καὶ τὴ φρόνηση ποὺ διαθέτει νοεὶ καὶ κοινωνεῖ μετὰ τὸ αἰώνιο καὶ τὸ ἀληθινό.

Ἀπὸ τὰ προηγούμενα διαφαίνεται ὅτι ἡ Πλατωνικὴ γνωσιολογία ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ὄντολογία εἶναι καθαρὰ ρεαλιστικὴ. Αὐτὴ φανερώνει τόσο τὴν καταγωγὴ, ὅσο καὶ τὴν φύση καὶ τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀνάμνηση εἶναι ἀπαραίτητο συστατικὸ στοιχεῖο τῆς γνώσης καὶ χωρὶς αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ὄχι μόνο γνῶση ἀλλὰ οὔτε κάθαρση οὔτε ἀπελευθέρωση ἀπ' τὴ λήθη καὶ τὴν ὕλη¹¹⁷. Μ' ἄλλα λόγια ὁ Πλάτων συνδέει μετὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, τὴ μυστηριακὴ - σωτηριακὴ διδασκαλία μετὰ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης. Γι' αὐτὸ καὶ προηγουμένως εἶπε ὅτι οἱ γενικῆς ἔννοιες «*δίκαιον-καλὸν-ἀγαθὸν*» εἶναι ἀόρατες. Καμμιά αἴσθησις δὲν μπορεῖ νὰ τὶς συλλάβει καὶ κανεὶς ποτὲ δὲν τὶς εἶδε μετὰ τὰ μάτια του¹¹⁸. Ἡ γνῶση καὶ ἡ μνήμη εἶναι ἐκεῖνες ποὺ συνδέουν τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ μετὰ τὴν οὐράνια πατριδα τῆς. Μετὰ τὴ γνῶση ξαναγυρίζει στὸν νοητὸ κόσμον καὶ μετὰ τὴ μνήμη συνδέεται μαζί του. Ὅπου ὑπάρχει ἡ μνήμη ἐκεῖ ὑπάρχει παρὰ ἄλληλα καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἀθανασίας. Γι' αὐτὸ χρειάζεται ἡ ἀφύπνισις τῆς μνήμης. Μ' αὐτὴ βλέπει κανεὶς τὴν ἀλήθεια τόσο γιὰ τὸ νοητὸ κόσμον, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς¹¹⁹. «*Ἡ ἀπώλεια τῆς μνήμης εἶναι μία κατάστασις τῆς ἀνωριμῆς καὶ μολυσμένης ἀπὸ τὴν ὕλη ψυχῆς καὶ τελικὰ μιὰ τέτοια κατάστασις προσδιορίζει στὴν ἀφιλοσόφητη ψυχῇ. Ἡ ἀμέλεια καὶ ἡ ὀκνηρία ἀποδιοργανώνει τὴν ψυχὴ ποὺ χάνει τὶς δυνάμεις τῆς. Ἔτσι τὰ ἐρεθίσματα ποὺ ἔχει ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ τὴν ὠθήσουν στὸ χῶρον τῆς καταγωγῆς τῆς. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνάμνησις αὐτοῦ τοῦ χῶρου εἶναι ὑποτονικὴ ἢ ἐντελῶς ἀνύπαρκτη. Τότε ὁ ἄνθρωπος κατὰ βάση εἶναι ἀμαθὴς καὶ δυστυχιόμενος*»¹²⁰. Ἡ

116. *Φαῖδων*, 76d-77a.

117. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Λόγος καὶ Μῦθος*, σσ. 96-97.

118. *Φαῖδων*, 65d. Βλ. Ἐ. Παπᾶ, *ὁ.π.*, σελ. 153.

119. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σσ. 168-169.

120. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Λόγος καὶ Μῦθος*, σσ. 95.

ἀνάμνηση λοιπόν, δὲν εἶναι «ἡ ἔτοιμη γνώση ποῦ προσφέρει ἡ εἰκόνα, ἀλλὰ ἡ ἀνακάλυψη ποῦ ἀνατρέπει τὰ καθιερωμένα, ἡ δημιουργία τοῦ νοῦ, ἐστίας καὶ ὑπερβάσεως τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου... εἶναι ὄραμα ψυχῆς καθαρῆς, γνώση ποῦ ἀντιπαρέρχεται τὴν ἀντίληψη τῶν αἰσθήσεων καὶ ποῦ μᾶς ὁδηγεῖ στοῦ ἐπέκεινα»¹²¹.

Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ θεωρεῖται λογικὰ ἀναπόδεικτο, γιατί δὲν θεμελιώνεται φιλοσοφικὰ ἢ ὀρθῆ ἀπόδειξη. Μπορεῖ γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Πυθαγορείους νὰ ἦταν κάτι αὐτονόητο, ὅμως παρὰ τὴν πληθώρα τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων δὲν ἀποδεικνύεται λογικὰ¹²².

Ἄλλοι ἰσχυρίζονται πὼς σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ὁ Πλάτων ἔπασσε σὲ λογικὸ σφάλμα (φαῦλος κύκλος ἢ διαλυλία). Γιατὶ στοῦ «Μένωνα» «*παραδέχεται τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προεμπειρικὴν γνώσιν ὠρισμένων ἐννοιῶν καὶ τὸ ἔμφυτον μερικῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων, τὰς ὁποίας ἔχει ὁ ἄνθρωπος, εἰς δὲ τὸν «Φαίδωνα» ἐκ τῶν α *priori* τούτων στοιχείων συμπεραίνει τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς*». Οἱ δύο αὐτὲς θέσεις θὰ πρέπει ἢ νὰ γίνουν ἀποδεκτὲς μαζί ἢ μαζί θ' ἀπορριφθοῦν¹²³.

γ) Ἀπόδειξη τρίτη. Ἡ ψυχὴ μοιάζει καὶ εἶναι συγγενῆς μὲ τὰ «ὄντως ὄντα». Παραλληλία ιδέας - ψυχῆς. (Συνδυασμὸς τῶν δύο πρώτων ἐπιχειρημάτων) (77a-80d).

Πρὶν προχωρήσει ὁ Σωκράτης στὴν τρίτη κατὰ σειρὰ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, θὰ πρέπει νὰ ξεκαθαρίσει στοὺν Κέβη καὶ στοῦ Σιμμία ἂν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει μετὰ τὸν θάνατο. Διότι —κατὰ τὰ λεγόμενά τους— ὑπάρχει ὁ κοινὸς φόβος τῶν ἀνθρώπων, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο, ἡ ψυχὴ μετὰ τὸν χωρισμὸ τῆς ἀπ' τὸ σῶμα (θάνατος) διασκορπίζεται καὶ χάνεται.

Ἦδη μέχρι τώρα ἔχει ἀποδειχθεῖ πὼς ἡ ψυχὴ προϋπῆρχε πρὶν ἐμεῖς ἔλθομε στοὺν κόσμο. Ἀπομένει ν' ἀποδειχθεῖ πὼς ἡ ψυχὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὸ θάνατο, γιὰ νὰ εἶναι πλήρης ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς¹²⁴.

Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ στοὺς δύο συνομιλητὲς του λέγοντας πὼς τὴν ἀπάντηση μποροῦν νὰ τὴν ἔχουν ἀμέσως, ἂν συνδυάσουν τὰ δύο

121. Σ. Ράμφου, *Ἡ ἐξορία τῶν ποιητῶν, ἓνα Πλατωνικὸ παράδοξο*, Κέδρος, Ἀθῆναι 1978, σελ. 37.

122. Βλ. Β. Καλογερά, *δ.π.*, σελ. 71.

123. Ε. Παπανούτσου, *δ.π.*, σελ. 19.

124. *Φαίδων*, 77a-c.

προηγούμενα ἐπιχειρήματα. Τῆς γένεσης «ἐκ τῶν ἐναντίων», ποῦ συζητήθηκε διεξοδικὰ ἀρχικὰ καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ποῦ ἀναλύθηκε προηγουμένως.

Συζητώντας τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα συμφώνησαν πὼς ἡ ζωὴ προέρχεται ἀπ' τὸ θάνατο καὶ ὅ,τι ἔχει ζωὴ προέρχεται ἀπ' τὸ νεκρὸ. Πῶς λοιπὸν —λέγει ὁ Σωκράτης— ἡ ψυχὴ ποῦ ἔρχεται στὴ ζωὴ ἀπ' τὸ θάνατο δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ μετὰ ἀπ' αὐτόν, ἀφοῦ πάλι θὰ ξανάρθει στὴ ζωὴ καὶ θ' ἀναγεννηθεῖ; Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ, συνεχίζει, χρειάζεται νὰ διαπραγματευθοῦμε τὸ θέμα διεξοδικότερα, γιατί φοβάστε καὶ σεῖς, ὅπως τὰ παιδιά, πὼς ἡ ψυχὴ ὅταν θὰ βγεί ἀπ' τὸ σῶμα, ὁ ἄνεμος θὰ τὴν φουσηξεί καὶ θὰ τὴν διασκορπίσει. Ἰδιαίτερα δὲ, ὅταν κατὰ τὴν στιγμή τοῦ θανάτου πνέει ἰσχυρὸς ἄνεμος¹²⁵.

Μὲ τὰ προηγούμενα ἀποδεικνύεται λοιπὸν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, πλήρως ἡ προὑπαρξὴ καὶ ἡ μεθὑπαρξὴ τῆς ψυχῆς. Παράλληλα ἀποτελοῦν καὶ εἰσαγωγὴ γιὰ τὴν τρίτη ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς.

Ὁ Σωκράτης θέτει τρία ἐρωτήματα στοὺς συνομιλητές του:

- 1) Σὲ ποιὸ πρᾶγμα ταιριάζει νὰ διαλύεται - νὰ διασκορπίζεται;
- 2) Γιὰ ποιὸ πρᾶγμα πρέπει κανεὶς νὰ φοβάται μήπως διαλυθεῖ;
- 3) Σὲ ποιὸ πρᾶγμα ἀρμόζει αὐτὸς ὁ φόβος;

Μήπως αὐτὸ —λέγει— εἶναι ἡ ψυχὴ; Τί χρειάζεται νὰ ἔχομε γιὰ τὴν ψυχὴ μας; Θᾶρρος ἢ φόβος;¹²⁶

Ἡ διαίρεση καὶ ἡ διάλυση ταιριάζει στὰ σύνθετα, σ' αὐτὰ ποῦ ἔχουν συνδεθεῖ ἀπὸ ἄλλα ἀπλούτερα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ διαλύονται στὰ μέρη ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνετέθησαν. Μόνο στὰ ἀσύνθετα ταιριάζει νὰ μὴν παθαίνουν τέτοια διάλυση. Αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα αἰωνίως εἶναι ἴδια μὲ τὸν ἑαυτὸν τους (ταυτότητα οὐσίας), καὶ ὁ τρόπος ὑπάρξεώς τους εἶναι ὁ ἴδιος, ἐνῶ τὰ ἀντίθετά τους (διαφορὰ οὐσίας) εἶναι τὰ σύνθετα. Εἶναι φανερὸ πὼς τὰ πρῶτα «ἀεὶ κατὰ ταῦτα καὶ ὡσαύτως ἔχουσι» εἶναι οἱ ιδέες, τὰ ὄντως ὄντα. Τὰ δευτέρω τὰ «μηδέποτε κατὰ τὰ ταῦτα» εἶναι τὰ πράγματα.

Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν οἱ ιδέες τοῦ ἴσου, τοῦ ὠραίου καὶ γενικὰ ὅτιδήποτε ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ ἔχοντας μία μόνο μορφή (μονοειδές), εἶναι αἰωνίως ἴδιο μὲ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἔχει τὸν ἴδιο τρόπο ὑπάρξεως, χωρὶς νὰ ὑφίσταται ποτὲ καμμιά ἀλλοίωση, ἐνῶ στὴ δευτέρω ἀνήκουν πολλὰ ὠραῖα καὶ ἴσα πράγματα ὅπως π.χ. ἄνθρωποι, ἵπποι, φορέματα, κ.λ.π. Αὐτὰ ὅμως δὲν εἶναι ἴδια μὲ τὸν ἑαυτὸν τους, ποτὲ καὶ πουθενὰ δὲν διατηροῦν τὴν ταυτότητά τους, οὔτε ἔχουν

125. Φαίδων, 77c-e.

126. Φαίδων, 78b.

τὸν ἴδιο τρόπο ὑπάρξεως. Μπορεῖς ὅμως νὰ τὰ πιάσεις, νὰ τὰ δεῖς καὶ νὰ τὰ αἰσθανθεῖς μὲ τὶς αἰσθήσεις. Ἐκεῖνα ὅμως ποὺ διατηροῦν τὴν ταυτότητά τους, δὲν μπορεῖς μὲ κανένα ἄλλο τρόπο νὰ τὰ συλλάβεις παρὰ μόνον «τῷ λογισμῷ τῆς διανοίας». Κι αὐτὸ γιατί εἶναι ἄόρατα καὶ ὄχι ὄρατὰ ὅπως τὰ προηγούμενα¹²⁷.

Τὸ σῶμα σὰν ὄρατό, ὁμοιάζει καὶ συγγενεῦει περισσότερο μὲ τὰ αἰσθητά, ἐνῶ ἡ ψυχὴ σὰν ἀόρατη μὲ τὰ νοητὰ, τὰ «ἀειδῆ ὄντα», τὶς ιδέες¹²⁸.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀπόδειξη φτάνει στὸ ἀποκορύφωμά της. Ἡ ψυχολογία καὶ ἡ γνωσιολογία ἀδελφώνονται μέσα στὸ Πλατωνικὸ μεταφυσικὸ φιλοσοφικὸ σύστημα¹²⁹.

Ἄρα ὁ Πλατωνικὸς δυῖσμός εἶναι σαφής. Τὰ νοητὰ ὄντα εἶναι τὰ πραγματικὰ ἐνῶ τὰ αἰσθητὰ ἀποτελοῦν τὰ εἰδωλά τους. Ὁ φιλόσοφος μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀνυψώνεται ἀπ' τὸν αἰσθητὸ στὸ νοητὸ κόσμο, ἀπ' τὴ Σωκρατικὴ ἐννοιολογία στὴν ὄντολογία ποὺ εἶναι καὶ ἡ ἰδεολογία τοῦ¹³⁰.

Ὅταν ἡ ψυχὴ, εὐρισκόμενη μέσα στὸ σῶμα, προσπαθεῖ νὰ ἐρευνήσῃ κάποιο πρᾶγμα διαμέσου τῶν αἰσθήσεων (ὄραση, ἀκοή, κ.ἄ.) παρασύρεται ἀπ' αὐτὸ καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ ὄντα ποὺ τοῦ μοιάζουν. Δηλαδή μὲ ὄντα ποὺ δὲν διατηροῦν τὴν ταυτότητά τους. Αὐτὸ ἔχει σὰν συνέπεια νὰ πλανᾶται, νὰ ταράσσεται καὶ νὰ αἰσθάνεται ἴλιγγο σὰν μεθυσμένη. Ὅταν ὅμως αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἐρευνᾷ τὰ ὄντα, ἀπαλλαγμένη ἀπ' τὸ σωματοειδές, ὑψώνεται μὲ τὴ διάνοιά της καὶ γνωρίζει τὸ καθαρὸ, τὸ αἰώνιο, τὸ ἀθάνατο, τὸ ἀμετάβλητο καὶ βρίσκεται μαζί του διότι συγγενεῦει μ' αὐτό. Τὸ πάθημα αὐτὸ τῆς ψυχῆς ὀνομάζεται φρόνηση¹³¹.

Ἡ νόηση συνεπῶς εἶναι ἡ βασικὴ λειτουργία τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ὁποία γνωρίζομε τὸ αἰώνιο, τὸ ἀμετάβλητο, τὸ ἀθάνατο, τὸ καθαρὸ. Αὐτὸ σημαίνει πῶς ἡ ψυχὴ ἔχει συγγένεια ἢ ἀποτελεῖται ἀπ' τὴν ἴδια

127. *Φαῖδων*, 78c-79a.

128. *Φαῖδων*, 79b. (1) Στὸ κείμενο οἱ λέξεις «ὁμοιότερον» καὶ «ἐξυγενέστερον» δὲν σημαίνουν ταυτολογία. Μὲ τὸ «ὁμοιότερον» δηλώνεται ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα, ἐνῶ μὲ τὸ «ἐξυγενέστερον» ἐσωτερικὴ, ὄντολογικὴ. (2) Ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου σὲ ψυχὴ καὶ σῶμα καὶ ἡ ὑπαγωγή τῆς ψυχῆς στὰ μὴ ὄρατὰ ἐνῶ τοῦ σώματος στὰ ὄρατὰ «εἶναι λογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ὀρθὰ καὶ ἀποτελεῖ γερὴ βάση στὴ σειρὰ τοῦ συλλογισμοῦ τῆς τρίτης ἀπόδειξης». Β. Καλογεργᾶ, *ὁ.π.*, σελ. 79.

129. Ε. Παπανούτσου, *ὁ.π.*, σσ. 19-20.

130. Ν. Βασιλόπουλου, *ὁ.π.*, σσ. 100-101.

131. *Φαῖδων*, 79cd. Γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα μίλησε ὁ Σωκράτης προηγούμενος ὅταν ἀναφέρθηκε στὸ θάνατο σὰν ἀπελευθέρωση τῆς σκέψης (65b-d).

οὐσία μ' ἐκείνα, γιατί ἀλλιώτικα δὲν θὰ ἤθελε οὔτε και θὰ μπορούσε νὰ τὰ γνωρίσει. «*Τῶ ὁμοίῳ ἢ γινῶσις τοῦ ὁμοίου*» εἶναι τὸ βασικὸ φιλοσοφικὸ ἀξίωμα, σωστὸ ἀπὸ λογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἄποψη ποὺ ἐφαρμόζεται ἐδῶ. Ἡ ἀπόδειξη τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς συγγένειας τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ νοητὰ, πνευματικὰ καὶ αἰώνια, μὲ βάση τὴν ἀρχὴ αὐτῆ, θεωρεῖται ἀσφαλῆς καὶ πειστικῆ¹³².

Ὅταν συνυπάρχουν μαζὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ἡ φύση προστάζει τὸ μὲν σῶμα νὰ ὑπηρετεῖ καὶ νὰ ὑπακούει, ἡ δὲ ψυχὴ νὰ ἄρχει καὶ νὰ κυβερνᾷ. Συμπερασματικὰ ἡ ψυχὴ εἶναι ὁμοιότατη μὲ τὸ θεῖο, τὸ ἀθάνατο, τὸ νοητό, τὸ μονοειδές, τὸ ἀδιάλυτο καὶ μ' αὐτὸ ποὺ διατηρεῖ πάντα τὴν ταυτότητά του. Τὸ σῶμα εἶναι ὁμοιότατο μὲ τὸ θνητό, τὸ μὴ νοητό, τὸ πολύμορφο, τὸ διαλυτὸ καὶ μ' αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι ἴδιο μὲ τὸν ἑαυτὸν του¹³³.

Ἄφοῦ λοιπὸν ἔχουν τέτοιες ιδιότητες δὲν εἶναι φυσικὸ καὶ λογικὸ τὸ σῶμα νὰ διαλύεται καὶ ἡ ψυχὴ νὰ μένει ἀδιάλυτη; Ὅταν πεθάνει κάποιος, τὸ ὄρατὸ μέρος ἀπ' τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται δηλ. τὸ σῶμα, ποὺ εἶναι καὶ διαλυτό, δὲν διαλύεται ἀμέσως, ἀλλὰ διατηρεῖται γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα. Αὐτὸ διαρκεῖ περισσότερο ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔχει χάρη καὶ ὠριμότητα («*χαριέντως ἔχων τὸ σῶμα*») ἢ ταριχευθεῖ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικὰ μέρη (ὄστᾶ, τένοντες μυῶν, κ.ἄ.) τὰ ὁποῖα καὶ ἂν ἀκόμη ἀποσυντεθεῖ ὁ ἄνθρωπος, αὐτὰ παραμένουν ἀδιάλυτα γιὰ ἓνα ἀόριστο χρονικὸ διάστημα. Αὐτὰ συμβαίνουν μὲ τὸ σῶμα.

Ἡ ψυχὴ, ποὺ εἶναι τὸ ἀόρατο μέρος τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ τὸ χωρισμὸ τῆς ἀπ' τὸ σῶμα δὲν διαλύεται σὰν πνοὴ ἀνέμου, ὅπως λένε πολλοί, ἀλλὰ μεταβαίνει σὲ τόπο εὐγενή, καθαρὸ καὶ ἀόρατο, ὅπως εἶναι κι αὐτῆ, καὶ βρίσκεται κοντὰ στὸν ἀγαθὸ καὶ σοφὸ Θεό. Ἐκεῖ —συνεχίζει ὁ Σωκράτης— θὰ μεταβεῖ ὕστερα ἀπὸ λίγο καὶ ἡ δική μου ψυχὴ¹³⁴.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ τρίτη κατὰ σειρὰ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ὅπως εἶπαμε καὶ στὴν ἀρχὴ προϋποθέτει, ἀλλὰ καὶ συναρμόζει τὶς δύο προηγουμένες. Διότι ἐνῶ στὴν πρώτη φανερῶνεται πῶς ἡ ψυχὴ ζῆ μετὰ τὸ θάνατο, στὴ δεύτερη ὅτι ζῆ καὶ ὑπάρχει πρὶν γεννηθεῖ ὁ ἄνθρωπος, στὴν τρίτη ἀποδεικνύεται πῶς ἡ ψυχὴ ὡς ζωὴ μὲ τὴ νόσησίν της, σὰν μήτρα κάθε νοητικῆς λειτουργίας, ἀνήκει στὴ νοητὴ οὐσία καὶ εἶναι ἀθάνατη κι αἰώνια. Παράλληλα τὸ

132. Βλ. Β. Καλογεργᾶ, *δ.π.*, σσ. 80-81.

133. *Φαίδων*, 80ab.

134. *Φαίδων*, 80cd.

καινούργιο στοιχείο τὸ ὁποῖο παρουσιάζεται, μετὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρική παρατήρηση, εἶναι ἡ φύση τῶν διαφορῶν στοιχείων¹³⁵.

Στὴν ἀπόδειξη αὐτὴ —κατὰ τὸν Β. Καλογερά— ὅλα τὰ στοιχεία ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα γιὰ νὰ τὴν ἐνισχύσουν, πείθουν, πῶς ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι τὸ τελείως διαφορετικὸ ἀπ' τὸ σῶμα. Θεμελιώνεται σὲ ὄντολογικὰ δεδομένα καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀποδείξεις λογικὰ ἀδιάσειστες. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχει τὴ μεγαλύτερη ἀξία σὲ σχέση πρὸς τὶς ἄλλες ἀποδείξεις τοῦ «Φαίδωνα», ἀλλὰ ἐπίσης θεωρεῖται πῶς «εἶναι ἴσως ἡ βαθύτερη καὶ καλύτερη καὶ πειστικότερη λογικὴ ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ποὺ ὑπάρχει στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας»¹³⁶.

Κατὰ τὸν Ε. Παπανοῦτσο, ὁ Πλάτων θεμελιώνει αὐτὸ τὸ ἐπιχειρημὰ του στὴν κοσμοθεωρία του καὶ βιοθεωρία του, ἡ ὁποία ἔχει κίνητρα ψυχολογικὰ καὶ δὲν καταστρώνεται μὲ καθαρὰ λογικὲς σκέψεις¹³⁷. Δὲν τὸν ὀδήγησαν «στὴν παραδοχὴ τῆς προσωπικῆς ἀθανασίας θεωρητικοὶ στοχασμοὶ ἀλλὰ κάποιος ἄλλος παράγων ποὺ ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο. Ποιὸς ἦταν αὐτὸς ἀποκαλύπτεται μὲ σαφήνεια στὴν κύρια ἀπόδειξη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ σὰν κάτι θεϊκό, ἀληθινὰ καὶ αἰώνια ὄν, ἀόρατο (Φαίδ. 80a.b., Πολ. X 611e) πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπ' τὸ σῶμα ποὺ γίνεται μὲ τὶς αἰσθήσεις ἀντιληπτό, εἶναι πηγὴ ὄλων τῶν κακῶν καὶ μὲ τὰ πάθη καὶ τὶς ἀνάγκες του, τὴν ἐνοχλεῖ καὶ τὴ διαταράσσει (Φαίδ. 66d, Πολ. X 611d, κ.λπ.) καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη τὴν ἴδια τύχη μὲ αὐτό. Ἐδῶ γίνεται φανερὴ ἡ βαθύτερη ρίζα τῆς Πλατωνικῆς διδασκαλίας: ἡ περὶ ψυχῆς θεωρία ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἡ σημασιολόγηση ἐνὸς προσωπικοῦ βιώματος»¹³⁸.

Ἡ τρίτη ἀπόδειξη θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς W. Windelband - H. Heimssoeth ἡ πιὸ ἐπιτυχημένη, ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀποδείξεις τοῦ «Φαίδωνα», σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματός του.

δ) Ἀπόδειξη τέταρτη. Ἀποκλείονται οἱ ἀντιφατικὲς ἐννοιες - ιδέες (102b-107d).

Ἐνῶ τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, φαίνεται νὰ ἔχει φτάσει στὸ τέλος του, οἱ δύο Θηβαῖοι (Σιμμίας καὶ Κέβης) δείχνουν νὰ μὴν ἔχουν πεισθεῖ ἀπόλυτα. Γι' αὐτὸ καὶ παρουσιάζουν στὸ Σωκράτη

135. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σελ. 169.

136. Βλ. Β. Καλογερά, *δ.π.*, σσ. 86-87.

137. Ε. Παπανοῦτσο, *δ.π.*, σελ. 21.

138. Ε. Παπανοῦτσο, *Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα σὶν Πλάτωνα*, σελ. 70 κ.έ.

δύο ἀπορίες. Ὁ Σιμμίας ἀναπτύσσει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν Πυθαγόρεια θεωρία τῆς ἁρμονίας¹³⁹, ἡ ὁποία ἀνατρέπεται παρακάτω ἀπὸ τὸ Σωκράτη¹⁴⁰, καὶ ὁ Κέβης ἐπαναφέρει τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιβίωσης τῆς ψυχῆς μετὰ τὸ θάνατο¹⁴¹.

Ἐνῶ δέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ προϋπάρχει – ὅπως ἱκανοποιητικὰ ἀποδείχθηκε μὲ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης – δὲν δέχεται τὴν μεθύπαρξή της. Κατὰ τὸν Κέβη ἡ ψυχὴ ἐπανέρχεται στὴ ζωὴ, ὄχι μία ἀλλὰ περισσότερες φορές, ἂν διαθέτει φυσικὴ ἄντοχή. Ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀθάνατη, διότι φυσιολογικά, ἀφοῦ «κατατρίβει καὶ ἀνυφαίνει» πολλὰ σώματα κατὰ τὶς διάφορες μετενσαρκώσεις της, κάποτε θὰ ἐξαντληθεῖ ἡ δυναμὴ της καὶ θὰ ἐξαφανιστεῖ ἀφήνοντας πίσω της τὸ σῶμα, τὸ τελευταῖο φῶρεμά της¹⁴², ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὸν γέροντα ὑφάντη. Ἐὰν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε δὲν δικαιολογεῖται τὸ θάρρος ὁποιουδήποτε ἀνθρώπου μπροστὰ στὸ θάνατο, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ φοβάται γιὰ τὴν ψυχὴ του, μήπως μετὰ τὸ χωρισμὸ της ἀπ' τὸ σῶμα αὐτὴ θὰ καταστραφεῖ ὀλοσχερῶς. Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ στὸν Κέβη καὶ προσπαθεῖ μὲ διάφορες σκέψεις νὰ βρεῖ τὴν αἰτία γένεσης, φθορᾶς καὶ ὑπαρξῆς τῶν ὄντων¹⁴³. Καταλήγοντας λέγει ὅτι ἡ αἰτία τῆς γένεσης, τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ὑπαρξῆς τῶν ὄντων εἶναι ἡ νοητὴ οὐσία, ἡ ὁποία συλλαμβάνεται μὲ τὸν ὀρθὸ λόγο. Πρόκειται γιὰ τὴν ιδέα τῶν ὄντων, «ἡ ὁποία ὡς μορφοποιὸς τῶν αἰσθητῶν ὄντων οὐσία εἶναι συγχρόνως γενεσιουργὸς τούτων αἰτία, ἀλλὰ καὶ τελικὴ τούτων αἰτία, εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ βέλτιστον τῆς οὐσίας καὶ ὑπάρξεως τῶν ὄντων»¹⁴⁴.

Ὁ Πλάτων θὰ στηριζέται τὸ τέταρτο ἐπιχειρημὰ του στὴ θεωρία τῶν ιδεῶν, τὴν ὁποία προβάλλει ἐδῶ καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ιδέα δὲν εἶναι μόνον μία ἀπλή νοητὴ μορφή, μία οὐσία ἀναλλοίωτη τῆς ἀπόλυτης πραγματικότητος σὲ σχέση μὲ τὰ φαινόμενα καὶ τὴν ἐμπειρία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τελικὴ αἰτία τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι. Ἡ ιδέα μὲ τὴν κοινωνία καὶ τὴν παρουσία της εἶναι ἡ αἰτία ποῦ κάνει ἓνα πρᾶγμα νὰ φαίνεται ὅ,τι φαίνεται καὶ νὰ γίνεαι ὅ,τι γίνεαι. «Μέσα εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπόλυτου ὁ Πλάτων

139. *Φαῖδων*, 85c-86d (ὅτι δηλ. ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία ὑλικῶν στοιχείων).

140. *Φαῖδων*, 92a-95a.

141. *Φαῖδων*, 86e-88b.

142. Καὶ ἐδῶ ἀπαιτεῖται μία Ὁρφικὴ ἀντίληψη. Τὸ σῶμα ἦταν κατὰ τοὺς Ὁρφικούς φῶρεμα μὲ τὸ ὁποῖο καλύπτεται ἡ ψυχὴ. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *Πλάτωνος Φαῖδων*, εἰσαγωγή, σελ. 126.

143. *Φαῖδων*, 95a-102a.

144. Ν. Βασιλόπουλου, *ὁ.π.*, σελ. 126.

συνδυάζει καὶ τὴν αἰτίαν ὡς ἐνεργοῦν κίνητρον (*causa efficiens*, ὅπως εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν) καὶ τὸ τελικὸν αἷτιον (*causa finalis*). Ἡ ἰδέα ὡς εἰδολογικὴ αἰτία (*causa formalis*) περιέχει καὶ τὰ δύο αὐτὰ αἷτια· ἡ νοητὴ μορφή εἶναι ἡ αἰτία, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ διὰ τὴν ὁποίαν γίνεται κάτι τί ὅ,τι πραγματικὰ γίνεται. Ἔτσι ἀποκορυφώνεται ὁ Πλατωνικὸς ἰδεαλισμὸς: Ἡ ἰδέα ὡς ἀπόλυτος μορφή δὲν εἶναι μόνον οὐσία, ἀλλὰ καὶ κίνητρον καὶ σκοπὸς (ἀξία)¹⁴⁵.

Ὁ Σωκράτης ἀρχίζει τὴν τέταρτη ἀπόδειξη ἐπανερχόμενος στὸ θέμα «τῶν ἐναντίων». Συνυπάρχουν — λέγει — μέσα στὸ ἴδιο ὑποκείμενο δύο ἀντίθετα κατηγορήματα. Πάντοτε ὅμως «ἐν ἀναφορᾷ» τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ ἄλλο καὶ σὲ σύγκριση μὲ τὶς ιδιότητες ἄλλων ὑποκειμένων¹⁴⁶. Διαφορετικὰ δὲν μποροῦν νὰ συνυπάρξουν δύο ἀντίθετα κατηγορήματα, ἀλλὰ ἀποκλείουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Τὸ ἓνα ὑποχωρεῖ μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἄλλου, ὅταν τὰ κατηγορήματα αὐτὰ λαμβάνονται ἀπόλυτα καὶ χωρὶς σύγκριση. Αὐτὸ δὲν ἰσχύει μόνο γιὰ τὰ κατηγορήματα ἐνὸς ὑποκειμένου, ἐνὸς αἰσθητοῦ ὄντος, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ γιὰ τὰ νοητὰ ὄντα, τὶς ἀπόλυτες ιδέες¹⁴⁷.

Μὲ τὴν παρέμβαση ἐνὸς ἀκροατῆ, ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς αὐτὰ ποῦ ἔλεγε προηγουμένως [δηλ. γιὰ αὐτὰ ποῦ ἔλεγε στὸ ἐπιχείρημα «τῶν ἐναντίων» (70d-71a)] ὁ Σωκράτης ξεκαθαρίζει τὰ πράγματα, ἐπισημαίνοντας ὅτι τότε ἔλεγε πῶς τὸ «ἐναντίον πράγμα» γίνεται «ἐκ τοῦ ἐναντίου πράγματος» ἐνῶ τώρα πῶς «τὰ ἐναντία» καθ' ἑαυτά, σὰν ἀπόλυτες ιδέες ἢ σὰν κατηγορήματα τῶν αἰσθητῶν ὄντων, δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἀντίθετα μὲ τὸν ἑαυτὸν τους. Συνεπῶς δὲν ἰσχύει γι' αὐτὰ ἡ γένεση «ἐκ τῶν ἐναντίων»¹⁴⁸ καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέονται τὰ δύο ἐπιχειρήματα. Τὸ ἓνα κάνει λόγο γιὰ τὴν κυκλικὴ κίνηση τῶν πραγμάτων «ἐκ τῶν ἐναντίων», ἐνῶ στὸ ἄλλο ἐξετάζεται ἡ ψυχὴ καθεαυτῆ, ὡς οὐσία ἢ ἰδέα, ποῦ ὡς φορέας ζωῆς, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, δὲν μπορεῖ νὰ συμπεριλάβει μέσα τῆς δύο ἀντίθετα (ζωῆ-θάνατο)¹⁴⁹.

Προχωρώντας ἡ συζήτηση διαπιστώνεται ὅτι ὄχι μόνο οἱ ἀπόλυτες ιδέες ἢ τὰ κατηγορήματα τῶν αἰσθητῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ ὅσα ὄντα χωρὶς νὰ εἶναι ἀπόλυτα ἀντίθετα μεταξύ τους (τὰ δύο δὲν εἶναι ἀντίθετα τῶν τριῶν) ἀλλὰ ἔχουν ἀντίθετες ιδιότητες (ἄρτιο-περιττό), δὲν δέχονται τὴν

145. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *δ.π.*, σσ. 29-30.

146. *Φαίδων*, 102bc. Ὁ Σιμμίας π.χ. εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' τὸ Σωκράτη καὶ μικρότερος ἀπ' τὸ Φαίδωνα.

147. *Φαίδων*, 102d-103a.

148. *Φαίδων*, 103ab.

149. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, σελ. 170.

ἀντίθετη ιδιότητα, ἀπὸ ἐκείνη πού ἔχουν. Ὅταν πλησιάσει ἡ ἀντίθετη ιδιότητα ἢ παραχωρεῖ τῇ θέσει τῆς ἢ χάνεται. Τὰ δύο δὲν εἶναι ἀντίθετα μὲ τὴν τριάδα, ἔχουν ὅμως ἀντίθετες ιδιότητες (ἄρτιο-περιττό). Ὅπως «τὸ πῦρ» καὶ τὸ χιόνι. Ἄν καὶ δὲν εἶναι ἀντίθετα ἔχουν ἀντίθετες ιδιότητες («πῦρ»-θερμό, χιόνι-ψυχρό). Ὅταν λοιπὸν πλησιάζει ἡ ἀντίθετη ιδιότητα (π.χ. ὅταν τὸ χιόνι πλησιάζει τὸ θερμό) ἢ παραχωρεῖ τῇ θέσει του ἢ χάνεται. Δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ π.χ. «πῦρ»-ψυχρὸ ἢ χιόνι-θερμὸ ἢ «τριὰς»-ἄρτια.

Συνεπῶς ὄχι μόνον οἱ ἀντίθετες ιδέες καὶ τὰ ἀντίθετα κατηγορήματα ἐνὸς ὑποκειμένου ἀποκλείονται μεταξύ τους, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένα ὑποκείμενα ἢ ὄντα τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴ μορφή μιᾶς ιδέας, χωρὶς νὰ εἶναι ἀντίθετα μεταξύ τους, δὲν δέχονται σὰν κατηγορημα κάποιον ἄλλο ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἔχουν.

Ἐπίσης, ἐὰν κάποια ιδέα τὰ πάρει ὑπὸ τὴν κατοχή τῆς, μὲ τὴν παρουσία καὶ τὴν κοινωνία πού ἔχει μαζί τους, τὰ ἀναγκάζει νὰ διατηροῦν ὄχι μόνον τὴ μορφή τῆς ιδέας σὰν δική τους πλέον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχουν γνώση τῆς ἀντίθετης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ π.χ. «τὸ πῦρ» ἔχοντας κατηγορημα ἐναντίον τοῦ θερμοῦ (ψυχρὸ) ἢ τὰ πέντε μὲ κατηγορημα ἀντίθετο τοῦ περιττοῦ (ἄρτιο) ἢ τὸ ἐνάμιον μὲ κατηγορημα ἀντίθετο τοῦ ἡμιου (ὄλον) κ.τ.λ.¹⁵⁰

Ὑστερα ἀπὸ αὐτὲς τὶς λεπτές, σχολαστικὲς καὶ δύσκολες ἀναλύσεις, ὁ Σωκράτης προχωρεῖ, γιὰ νὰ ἐφαρμόσει τὴ θεωρία του, στὸ πρόβλημα τῆς μεταθανάτιας ἐπιβίωσης τῆς ψυχῆς. Μὲ ὅλα αὐτὰ κατὰ κάποιον τρόπο προετοιμάζει τὸν Κέβη καὶ τοὺς ἄλλους συνομιλητὲς του γιὰ νὰ ἀκούσουν καὶ νὰ δεχτοῦν τὸ τέταρτο συνεχόμενον ἐπιχειρήμα.

Ἡ τελευταία αὐτὴ ἀπόδειξη τοῦ «Φαίδωνα», παρατηρεῖ ὁ Τ. Robinson, παρέχει ἕνα ἐνδιαφέρον ἀλλὰ καὶ κατὰ κάποιον τρόπο μπερδεμένο ὑπόμνημα-ὑστερόγραφο σὲ ὅλα τὰ προηγούμενα¹⁵¹.

Ἐὰν λοιπὸν —λέγει ὁ Σωκράτης— μὲ ρωτήσεις «τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ὅταν ἐνυπάρξει μέσα στὸ σῶμα, γίνεται αἰτία νὰ εἶναι τὸ σῶμα θερμό», δὲν θὰ σοῦ ἀπαντήσω «ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ θερμότητα», —μὰ ἀπάντηση ὄχι σαφὴ— ἀλλὰ «ὅτι εἶναι τὸ πῦρ». Ὅμοίως, ἂν μὲ ρωτήσεις «τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ὅταν ἐνυπάρξει μέσα στὸ σῶμα αὐτὸ θὰ νοσήσει», δὲν θὰ ἀπαντήσω πὼς αὐτὸ εἶναι ἡ νόσος ἀλλὰ ὁ πυρετός. Πές μου λοιπὸν καὶ σὺ τώρα Κέβη —λέγει ὁ Σωκράτης— τί

150. *Φαίδων*, 103c-105b.

151. Βλ. T. Robinson, *ὁ.π.*, σελ. 27.

εἶναι ἐκεῖνο πού, ὅταν ἐνυπάρξει στοῦ σώμα, γίνεται αἰτία νὰ εἶναι τὸ σώμα ζωντανό; — Ἡ ψυχὴ, ἀπαντᾷ ὁ Κέβης.

Ἐπομένως ἡ ψυχὴ ὅτιδήποτε πάρει στὴν κατοχὴ της, τὸ ζωοποιεῖ γιατί ἡ ἴδια εἶναι φορέας τῆς ζωῆς. Τὸ ἀντίθετό της (ἢ τὴν ἀντίθετη ἰδέα ἀπ' ἐκεῖνη τὴν ὁποία φέρει) πού εἶναι ὁ θάνατος, δὲν πρόκειται ποτὲ καὶ μὲ κανένα τρόπο νὰ τὸ δεχθεῖ¹⁵². Ἡ ψυχὴ δηλ. παίζει τὸ ρόλο τοῦ «μεσολαβητῆ» ἢ ὁποία μεταφέρει τὴ ζωὴ¹⁵³.

Ἄπ' τὰ προηγούμενα συνάγεται ὅτι:

Ὅπως τὸ ἄρτιο, τὸ δίκαιο, τὸ μουσικό, τὸ ὁποῖο δέχεται τὸ ἀντίθετό του¹⁵⁴ ὀνομάζεται ἀντίστοιχα ἀνάρτιο, ἄδικο, ἄμουσο, ἔτσι καὶ ὅτιδήποτε δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δεχθεῖ τὸ θάνατο ὀνομάζεται ἀθάνατο. Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἡ ψυχὴ δὲν δέχεται τὸ ἀντίθετό της, τὸ θάνατο, γι' αὐτὸ εἶναι ἀθάνατη¹⁵⁵.

Ἡ ψυχὴ — μ' ἄλλα λόγια — συνδέεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς ζωῆς καὶ εἶναι ἐκεῖνη ἢ ὁποία ζωοποιεῖ κάθε αἰσθητό. Ἐχει ταυτότητα καὶ δὲν ἐπιδέχεται τίποτε ἀντιφατικό. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ζωντανὴ καὶ παρᾶλληλα θνητῆ. Ἡ τὸ ἓνα θὰ εἶναι ἢ τὸ ἄλλο. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι ζωντανὴ καὶ ζωοποιεῖ ὅτιδήποτε αἰσθητὸ μὲ τὴν παρουσία καὶ κοινωνία της, δίχως νὰ ἐπιδέχεται τὸ ἀντιφατικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ θανάτου, εἶναι τελικὰ ἀθάνατη¹⁵⁶ κατὰ τὴν κοινὴ ἀντίληψη.

Ἡ ὀνομασία ἀθάνατος ἢ ἀθάνατη, ὅπως ὀνομάζεται ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ εἶναι «δυνάμει» ἢ αἰτία ζωῆς τοῦ σώματος, καθορίζεται μόνο σὲ σχέση μὲ τοὺς Θεοὺς, «οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀθάνατοι, διότι ποτὲ δὲν παύουν νὰ ὑφίστανται»¹⁵⁷.

Ὁ Κέβης φαίνεται ἱκανοποιημένος ἀπ' τὴν τεκμηριωμένη αὐτὴ ἀπάντηση τοῦ Σωκράτη. Ἀπομένει νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ «ἀνώλεθρος» ὅπως τὸν ρώτησε¹⁵⁸. Ὁ Σωκράτης ἀπαντώντας χρησιμοποιοῦ τὴν ἐξῆς ὑπόθεση: Ἐὰν τὸ ἀνάρτιο (περιττὸ) ἦταν ἀνάγκη νὰ εἶναι ἀνώλεθρο, τότε καὶ τὸ τρία πού περικλείει τὴν ἰδέα τοῦ ἀναρτίου θὰ ἦταν ἀνώλεθρο. Ἐὰν τὸ «ἄθερμον» (ψυχρὸ) ἦταν ἀνώλεθρο, τὸ χιόνι πού περικλείει μέσα του τὴν ἰδέα τοῦ ψυχροῦ, μόλις πλησιάζει τὸ θερμό, δὲν θὰ χανόταν ἀλλὰ θὰ ἐφευγε σῶο καὶ ἄτηκτο.

152. *Φαῖδων*, 105b-d.

153. Βλ. T. Robinson, *δ.π.*, σελ. 29.

154. Ἡ ἢ συγκεκριμένη ἰδέα δὲν δέχεται τὴν ἀντίθετή της.

155. *Φαῖδων*, 105de.

156. Βλ. N. Ματσούκα, *δ.π.*, σελ. 170.

157. Βλ. R. Burger, *δ.π.*, σελ. 176.

158. Βλ. *Φαῖδων*, 88b: «... ὅτι ἔστι ψυχῆ παντάπασιν ἀθάνατόν τε καὶ ἀνώλεθρον».

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἂν καὶ τὸ «*ἄψυκτον*» (θερμὸ) ἦταν ἀνώλεθρο θὰ εἶχαμε τὰ ἴδια ἀποτελέσματα.

Γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἰσχύει ὁ ἴδιος συλλογισμὸς. Ἐὰν τὸ ἀθάνατο εἶναι καὶ ἀνώλεθρο, τότε καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ χαθεῖ ὅταν ἐπέλθει σ' αὐτὴν ὁ θάνατος. Διότι, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω (τὴν ἐναλλαγὴ τῆς θέσεως τῶν ἀντιθέτων, ὅταν ἔλθει τὸ ἄλλο ἀντίθετο), ὅταν ἔλθει ὁ θάνατος (τὸ ἀντίθετο τῆς ἀθανασίας), ἡ ψυχὴ ἢ ὅποια εἶναι φορέας τῆς ζωῆς, δὲν ἀφανίζεται ἀλλὰ φεύγει ἐπειδὴ ἔχει τὴν οὐσιώδη ιδιότητα (ἢ ιδέα) τῆς ἀθανασίας.

Αὐτὸ βέβαια ἰσχύει ἐφ' ὅσον γίνεται παραδεκτό, ὅτι τὸ ἀθάνατο εἶναι ἀδιάφθορο καὶ αἰώνιο. Ἀλλὰ ὅπως ὅλοι παραδέχονται — λέγει ὁ Σωκράτης — κάθε τί ἀθάνατο (ὁ Θεός, ἡ ζωὴ ὡς ζωὴ, κ.ἄ.) εἶναι καὶ ἀνώλεθρο. Ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ ἀθάνατος καὶ ἀνώλεθρος. Ὅταν ἐπέλθει ὁ θάνατος στὸν ἄνθρωπο, τὸ θνητὸ μέρος ἀπ' τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται (σῶμα) πεθαίνει, ἐνῶ τὸ ἀθάνατο (ψυχὴ) φεύγει σῶ καὶ ἀδιάφθορο, παραχωρῶντας τὴ θέση του στὸ θάνατο καὶ πηγαίνει κάπου ἄλλοῦ, στὸν Ἄδη¹⁵⁹, ὅπου βρῖσκονται οἱ ψυχῆς ὄλων των νεκρῶν¹⁶⁰.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Σωκράτης αἶρει τὶς ἀπορίες τοῦ Κέρβητος ὁ ὁποῖος παραδέχεται, τελικὰ, πῶς ὁ θάνατος πλήττει μόνον τὸ σῶμα καὶ ὄχι τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐντύπωση ἢ ὅποια προέρχεται ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ προηγήθησαν καὶ οἱ ἠθικὲς τους συνέπειες¹⁶¹.

Ἡ ἀπόδειξη αὐτὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὅποια ἀποκλείεται ἡ συνύπαρξη ἀντιφατικῶν ἐννοιῶν - ἰδεῶν, τυπικὰ εἶναι ὀρθή.

Στηρίζεται ὁμως σὲ δύο a-priori στοιχεῖα:

1) ὅτι εἶναι ἰδέα καὶ

2) ὅτι ἐξ ὀρισμοῦ εἶναι ζωὴ καὶ «*ἔχει δύναμιν τινὰ (ζωϊκὴν) καὶ φρόνησιν*»¹⁶².

Κατὰ τὸν Ε. Παπανοῦτσο, δὲν εὐσταθεῖ ἡ ἀπόδειξη αὐτὴ, διότι «*δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ ψυχὴ ὡς κύριος πυρήνας τῆς προσωπικότητος νὰ ὑπαχθεῖ στὴν ἐννοια “δύναμη τῆς ζωῆς”*»¹⁶³. Μὲ βάση τὴν Πλατωνικὴ λογικὴ ἢ προσωπικὴ ψυχὴ εἶναι πράγματι τέτοια — προικισμένη

159. *Φαῖδων*, 106a-107a.

160. Σύμφωνα μὲ τὴ θρησκευτικὴ παράδοση, τὴν ὅποια ἀναφέρει πολλές φορές.

161. *Φαῖδων*, 107a-d.

162. Βλ. Β. Καλογεργιά, *δ.π.*, σελ. 96.

163. Ε. Παπανοῦτσο, *Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὸν Πλάτωνα*, σσ. 66-67 καὶ *Φαῖδων*, 105d.

μὲ τὰ κατηγορήματα τῆς ψυχῆς καὶ βέβαια τὴν ἀθανασία, μόνο ὅσο μετέχει στὴν ἔννοια τῆς «ψυχῆς» δηλ. τῆς παγκόσμιας καθολικῆς ψυχῆς. Ὅμως, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἡ ψυχὴ θὰ ἦταν ἀθάνατη μόνο ὡς γενικὴ ἔννοια, ὡς ἰδέα, ὄχι ὅμως ὡς κύριος πυρήνας τῆς ἀτομικότητάς¹⁶⁴.

Ὁ Α. Lesky ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀπόδειξη αὐτὴ δίνει ἀποφασιστικὴ στήριξη στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, μὲ τὸν συλλογισμό ὅτι ἐπειδὴ μετέχει ἡ ψυχὴ στὴν ἰδέα τῆς ζωῆς δὲν μπορεῖ νὰ δεχτεῖ μέσα της τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου¹⁶⁵.

Στὸ «Φαίδωνα», σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο σταματᾷ ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Πλατωνικὸς Σωκράτης σχετικὰ μὲ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ὅπως ὁμολογεῖ ὅμως, ἐὰν ἀκόμα οἱ ἀρχεῖς αὐτὲς δὲν ἔγιναν πιστευτὲς θὰ πρέπει νὰ ἐπανεξεταστοῦν καλύτερα¹⁶⁶.

Ἐκτὸς ἀπ' τὶς τέσσερις αὐτὲς ἀποδείξεις, ὁ Πλάτων, γιὰ τὴν τεκμηρίωση τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, θὰ ἀναφέρει καὶ ἄλλες δύο. Τὴ μία στὴν «Πολιτεία» καὶ τὴν ἄλλη στὸ «Φαίδρο».

2.2. «ΠΟΛΙΤΕΙΑ».

ε) Ἀπόδειξη πέμπτη. Ἡ ψυχὴ δὲν καταστρέφεται οὔτε ἀπ' τὰ «σύμφυτά» τῆς κακῆ. (I, 608c-612c).

Στὸ (II) βιβλίο τῆς «Πολιτείας» ὁ Γλαῦκων ζητᾷ ἀπ' τὸν Σωκράτη νὰ τοῦ ἀποδείξει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη καὶ ὅτι ποτὲ δὲν χάνεται. Αὐτὸ βέβαια θεωρεῖται αὐτονόητο ἀπ' τὸ Σωκράτη ὁ ὁποῖος μὲ ἐκπληξὴ τοῦ λέγει: «Οὐκ ἤσθησαι, ἦν δ' ἐγώ, ὅτι ἀθάνατος ἡμῶν ἡ ψυχὴ καὶ οὐδέποτε ἀπόλλυται;»¹⁶⁷ Καὶ προχωρεῖ στὴν ἀπόδειξη ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ βασικὴ σκέψη τῆς Ἰατρικῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε πρᾶγμα ἔχει τὸ καλὸ του καὶ τὸ κακὸ του¹⁶⁸. Κακὸ εἶναι κάθε τί ποὺ φέρνει φθορὰ καὶ ἀφανισμό, ἐνῶ καλὸ κάθε τί ποὺ σώζει καὶ ὠφελεῖ. Κακὸ π.χ. γιὰ τὸ σῶμα εἶναι οἱ ἀρρώστιες, γιὰ τὸ σιτάρι ἡ ἐρυσίβη, γιὰ τὰ ξύλα ἡ σήψη, γιὰ τὸ χαλκὸ καὶ τὸ σίδηρο ἡ σκουριά, κ.ἄ. Δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ μὴν ἔχει τὸ δικό του σύμφυτο κακὸ ἢ νόσημα. Τὸ κακὸ αὐτὸ ποὺ ἀρμόζει σὲ κάθε πρᾶγμα, ἀρχικὰ τὸ

164. Βλ. Ε. Παπανούτσου, *ὁ.π.*, σελ. 69.

165. Βλ. Α. Lesky, *ὁ.π.*, σελ. 727.

166. *Φαίδων*, 107b.

167. *Πολιτεία I*, 608d.

168. Βλ. Ἴ. Θεοδωρακόπουλου, *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία*, σσ. 178-179.

προσβάλλει καὶ τὸ βλάπτει καὶ στὴ συνέχεια τὸ καταστρέφει ἐντελῶς¹⁶⁹.

Ὅταν ὁμως συναντήσουμε κάποιο πράγμα, τὸ ὁποῖο ἔχει τὸ ιδιαίτερό του νόσημα, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ καταστρέψει καὶ νὰ τὸ διαλύσει ἐντελῶς, αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς γιὰ τὸ πράγμα αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καταστροφή; Συγκεκριμένα ἡ ψυχὴ μὲ τὰ «οἰκεία» ἢ «σύμφυτα» κακά, οὔτε φθείρεται, οὔτε καταστρέφεται, οὔτε ἀφανίζεται, ἀλλὰ ἀπλῶς παραμορφώνεται. Δὲν μποροῦν νὰ τὴν καταστρέψουν ὄχι μόνο τὰ «οἰκεία», ἀλλὰ οὔτε τὰ «ἀλλότρια» κακά. Παραμορφώνεται βέβαια, ἀλλὰ δὲν καταστρέφεται, δὲν πεθαίνει. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρεται ὁ ἄδικος ἄνθρωπος, πού παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀδικεῖ, ἔχοντας στὴν ψυχὴ του τὴν κακία τῆς ἀδικίας, ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ. Ἄν ἡ ἀδικία εἶχε τὴ δύναμη νὰ θανατώνει τὴν ψυχὴ θὰ ἦταν κι αὐτὴ «ἀπαλλαγὴ κακῶν». Ὅμως τί εἶναι ἐκεῖνο —λέγει ὁ Σωκράτης— πού κάνει τὴν ψυχὴ κακὴ; Ἡ ἀδικία, ἡ ἀκολασία, ἡ δειλία καὶ ἡ ἀμάθεια¹⁷⁰. Αὐτὰ εἶναι τὰ «οἰκεία» ἢ «σύμφυτα» κακὰ τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀδικία ὁμως ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη κακία δὲν τὴν ὀδηγεῖ στοὺς θάνατο χωρίζοντάς τὴν ἀπ' τὸ σῶμα¹⁷¹.

Ἡ ψυχὴ δὲν καταστρέφεται οὔτε ἀπὸ κάποιο δικό της οὔτε ἀπὸ κάποιο ξένο κακό. Ἐνα τέτοιο πράγμα ἐπομένως πού δὲν καταστρέφεται ἀπὸ κανένα (δικό του ἢ ξένο) κακὸ εἶναι φανερὸ πὼς πάντα θὰ ὑπάρχει καὶ θὰ εἶναι τὸ ἴδιο. Δηλαδή θὰ εἶναι ἀθάνατο. Ἄρα γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη.

Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, οἱ ἀνθρώπινες ψυχὲς ἀριθμητικὰ εἶναι πάντοτε οἱ ἴδιες. Ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι σταθερὸς οὔτε αὐξάνεται, οὔτε μειώνεται διότι καμμιά ψυχὴ δὲν χάνεται. Ἄν αὐξανόταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀθανάτων πραγμάτων, τὰ νέα αὐτὰ ἀθάνατα ὄντα θὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ θνητοῦ καὶ ἔτσι στοὺς τέλους ὄλα θὰ γίνονταν ἀθάνατα¹⁷².

Ἡ ἀποψη ὁμως αὐτῆ, ὅτι δηλαδή ἡ ψυχὴ δὲν φθείρεται, σημαίνει ὅτι εἶναι καὶ ἀσύνδετη. Αὐτὸ ὁμως ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ διδασκαλία περὶ τριχοτόμησης τῆς ψυχῆς, πού ἀναφέραμε προηγουμένως.

169. *Πολιτεία I*, 608d-609a.

170. Ἄντιστοιχοῦν στὶς τέσσερις θεμελιώδεις ἀρετές: δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ἀνδρεία καὶ σοφία.

171. *Πολιτεία I*, 609b-610b. Πρβλ. T. Robinson, *ὁ.π.*, σελ. 51.

172. *Πολιτεία I*, 610e-611a. Ἄπὸ τὸ τελευταῖο χωρίο (611a) συνάγεται ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε ὑπ' ὄψιν τὴν ἀτομικὴ ψυχὴ καὶ τὴν ἀθανασία της. Βλ. E. Παπανοῦτσου, *ὁ.π.*, σελ. 68.

Ὁ Σωκράτης γὰρ νὰ δικαιολογήσει αὐτὴ τὴν ἀντίθεση κάνει λόγο παρακάτω γιὰ τὴν ἀληθινὴ της φύση¹⁷³.

Γιὰ νὰ τὴ γνωρίσουμε πραγματικὰ πρέπει νὰ τὴ δοῦμε ὄχι ὅπως εἶναι σήμερα, ἀλλὰ ὅπως ἦταν πρῶτα, πρὶν ἔνωθεῖ μὲ τὸ σῶμα καὶ φθαρεῖ ἀπ' τὰ κακὰ. Πρέπει νὰ τὴ δοῦμε καὶ νὰ τὴ μελετήσουμε καθεαυτὴν καὶ καθαρὴ ἀπὸ κάθε ξένο στοιχεῖο. Αὐτὸ θὰ τὸ πετύχομε μὲ τὸ λογισμὸ καὶ τότε θὰ καταλάβομε πόσο ὠραιότερη εἶναι ἀπ' ὅ,τι φαίνεται.

Στὴν παροῦσα κατάσταση (ἐνσωμάτωση) ἡ ψυχὴ εἶναι παραμορφωμένη ἀπ' τὰ μύρια κακὰ ποὺ κουβαλάει καὶ ἀπ' τὴν διαβρωτικὴ ἐπίδραση τοῦ σώματος. Γι' αὐτὸ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ κρίνει τὴν ἀληθινὴ της φύση, ρίχνοντας ἀπλῶς μιὰ ματιὰ σ' αὐτὴ τὴν ὑποβαθμισμένη κατάσταση¹⁷⁴. Μοιάζει μὲ τὸν θαλάσσιο Γλαῦκο, ὁ ὁποῖος εἶναι παραμορφωμένος καὶ δύσκολα ἀναγνωρίζεται ἢ ἀρχικὴ του μορφῆ, ἐπειδὴ τὰ παλιὰ μέρη τοῦ σώματός του ἄλλα εἶναι σπασμένα, ἄλλα φαγωμένα καὶ ἄλλα παραμορφωμένα ἀπ' τὰ κύματα. Παράλληλα πάνω του ἔχουν προσκολληθεῖ κογχύλια, φύκια καὶ πέτρες, ὥστε νὰ μοιάζει μὲ κάποιον ἄλλο θηρίο.

Μὲ τὴ νόηση ὁμως μποροῦμε νὰ στοχαστοῦμε τί ἀγγίζει καὶ τί ἐπιζητεῖ, ἀφοῦ εἶναι συγγενὴς μὲ τὸ θεῖο, τὸ ἀθάνατο καὶ τὸ αἰώνιο. Ἀφοῦ τινάζει τὶς πέτρες καὶ τὰ κογχύλια, ποὺ εἶναι κολλημένα πάνω της, καθῶς καὶ τὰ γαιῶδη, τὰ πετρῶδη καὶ ἄγρια γεύματά της, μπορεῖ πλέον νὰ δεῖ κανεὶς τὴν ἀληθινὴ της φύση, εἴτε αὐτὴ εἶναι μονοειδὴς ἢ πολυειδὴς, εἴτε ὁποιαδήποτε ἄλλη εἶναι ἢ οὐσία καὶ ἢ συνθεσὴ της¹⁷⁵.

Ἡ ἀπόδειξη τῆς «Πολιτείας» φτάνει στὸ τέλος της μὲ τὸ συμπέρασμα ὅτι καθ' ἑαυτὴν ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἀγαθὸ τῆς ψυχῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν. Ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ πράττει τὰ δίκαια, διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ οἱ ἄλλες ἀρετές, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματα ποὺ ἔχουν καθ' ἑαυτές, ἐξασφαλίζουν στὴν ψυχὴ πολλὰ ἀνταμειβῆς ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τόσο κατὰ τὴ διάρκειά της ζωῆς ὅσο καὶ μετὰ τὸ θάνατο¹⁷⁶.

2.3. «ΦΑΙΔΡΟΣ».

στ) Ἀπόδειξη ἕκτη. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς κίνησης. (245c-246a).

Ἡ ἕκτη καὶ τελευταία ἀπόδειξη παρουσιάζεται στὸ «Φαῖδρο».

173. Βλ. Δ. Σαβράμη, *δ.π.*, σελ. 72.

174. Βλ. T. Robinson, *δ.π.*, σελ. 51.

175. *Πολιτεία I*, 611b-612a.

176. *Πολιτεία I*, 612bc.

Ἐδῶ ὁ Πλάτων προχωρεῖ γιὰ νὰ φανερώσει τί εἶναι ἡ ψυχὴ στὴν οὐσία τῆς¹⁷⁷. Ὅτι περὶ τώρα θὰ εἶναι ἡ πεμπτουσία μιᾶς μεγάλης προηγούμενης διαλεκτικῆς προσπάθειας καὶ ἀποτελεῖ πανηγυρικὴ κατάφαση καὶ ὁμολογία γιὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὴν ἀθανασία τῆς¹⁷⁸.

Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ μολονότι δὲν παρουσιάζεται μετὰ τρόπον διαλεκτικὸν — διότι δὲν γίνεται διάλογος στὸ τμήμα αὐτὸ — ἐν τούτοις θεωρεῖται οὐσιαστικῶς διαλεκτικόν¹⁷⁹.

Ἡ ἀπόδειξις χωρίζεται σὲ τρία μέρη, ἀκολουθώντας τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, μέσα σὲ μιὰ αὐστηρὴ συλλογιστικὴ.

Στὸ πρῶτο, «*Ψυχὴ πᾶσα ... καὶ ἀρχὴ κινήσεως*», φανερώνεται ἡ διαφορὰ «*ἀεικινήτου*» ἢ «*αὐτοκινήτου*» - ἑτεροκινήτου, θνητοῦ - ἀθανάτου.

Στὸ δεύτερο, «*Ἀρχὴ δέ ... κινήθεντα γεννήσεται*» ὅτι τὸ «*αὐτοκίνητον*» εἶναι ἀγέννητο - ἄφθαρτο καὶ

Στὸ τρίτο, «*Ἀθανάτου δέ ... ἀθάνατον ψυχὴν ἂν εἴη*», ὅτι ἡ ψυχὴ σὰν «*αὐτοκίνητη*», ἄφθαρτη καὶ ἀγέννητη εἶναι τελικῶς ἀθάνατη¹⁸⁰.

Ἄν καὶ τὸ «*πᾶσα*» φαίνεται νὰ δημιουργεῖ κάποιο φιλολογικὸ πρόβλημα, διότι δὲν εἶναι σαφὲς ἂν αὐτὸ εἶναι μερικὸ ἢ ἀθροιστικόν, («*πᾶσα ἢ ψυχὴ*» - σύνολη ἢ ψυχὴ, ἢ «*πᾶσα ψυχὴ*» - κάθε ψυχὴ) ἐν τούτοις ἂν συνδυαστεῖ μετὰ τὸ «*πᾶσα ἢ ψυχὴ παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου*»¹⁸¹ ποὺ συναντᾶμε παρακάτω ξεκαθαρίζουν τὰ πράγματα. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἐκφράσεις ἔχουν κοινὴ ἀναφορὰ καὶ σκοπὸν ν' ἀποδείξουν τὴν ἀτομικὴ ἀθανασία κινούμενες στὸ πεδίο τῆς ψυχῆς γενικῶς. Διότι ὁ φιλόσοφος ἔχει πειστεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀτομικὴ ψυχὴ¹⁸² καὶ γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς μιλάει· δὲν ὑπάρχει ἀθανασία γενικῶς¹⁸³.

Στὸ ἴδιο συμπέρασμα καταλήγει καὶ ὁ R. Hackeforth συσχετίζοντας κάπως τὸ «*ψυχὴ πᾶσα*» μετὰ τὸ «*πᾶν σῶμα*» τοῦ χωρίου 245e. Ἄν καὶ στὸ παρὸν τμήμα «*δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν εὐθὺ ἐπιχείρημα ἐναντίον τῶν μόνων ψυχῶν*» ἐν τούτοις «*εἶναι λογικὸ νὰ πιστεύομε καὶ πραγματικά, ἐφ' ὅσον ὁ Σωκράτης συσχετίζεται μετὰ τὴν μόνη ψυχὴ*

177. R. Hackeforth, *ὁ.π.*, σελ. 67.

178. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *Πλάτωνος, «Φαῖδρος»*, σελ. 184.

179. R. Hackeforth, *ὁ.π.*, σελ. 64.

180. Γιὰ τὴν τριμερῆ διαίρεση τῆς ἀπόδειξης βλ. Σ. Ράμφου, *Ἡ καλὴ ψυχὴ καὶ τὸ ἄλλο τῆς*, σσ. 17-18.

181. *Φαῖδρος*, 246b.

182. Βλ. *Φίληβος*, 38e, 39a, κ.έ.· *Πολιτεία I*, 611a· *Θεαίτητος*, 191cd κ.ά.

183. Βλ. Σ. Ράμφου, *ὁ.π.*, σσ. 26-38.

στο μύθο, δὲν μπορούμε νὰ κάνουμε ἀλλιῶς, ὅτι ὁ Πλάτων δηλ. θεωροῦσε κάθε παρουσίαση τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς γενικὰ σὰν ἐφαρμόσιμη στὶς ἀτομικὲς ψυχές»¹⁸⁴.

Στὸ πρῶτο μέρος ἀναφέρεται: «Ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος¹⁸⁵. Τὸ γὰρ ἀεικίνητον¹⁸⁶ ἀθάνατον· τὸ δ' ἄλλο κινουὺν καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παύλαν ἔχον κινήσεως, παύλαν ἔχει ζωῆς· μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινουὺν, ἅτε οὐκ ἀπολείπον ἑαυτό, οὐ ποτε λήγει κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως»¹⁸⁷.

Κάθε ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀτομικὴ ψυχὴ καὶ ἐπίσης γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἀθανασία τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Ὁ Πλάτων ἐδῶ κάνει σαφῆ διάκριση ἀνάμεσα στὸ «ἀεικίνητον» ἢ «αὐτοκίνητον» καὶ στὸ «ὑπ' ἄλλου κινούμενον». Ἐκεῖνο τὸ ὅποιο κινεῖται πάντοτε-αἰώνια μόνο του, εἶναι ἀθάνατο. Ἐνῶ αὐτὸ ποὺ κινεῖ ἄλλο καὶ κινεῖται ἐπίσης ἀπὸ ἄλλο, ὅταν πάψει νὰ ἔχει κίνηση, παύει νὰ ἔχει καὶ ζωὴ. Ἡ ζωὴ δηλ., ὡς βασικὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ψυχῆς¹⁸⁸, συνδέεται ἐδῶ μὲ τὴν κίνηση. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνηση εἶναι χαρακτηριστικὰ ὄχι μόνο τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδεῶν στὴν Πλατωνικὴ διαλεκτικὴ. Γιατὶ καὶ οἱ ἰδέες ἔχουν ζωὴ καὶ κίνηση. Ἡ κίνηση αὐτὴ δὲν εἶναι μηχανικὴ ὅπως π.χ. τοῦ Δημόκριτου, ἀλλὰ ἀέναη κίνηση ζωῆς ποὺ διαθέτει μόνη τῆς αὐτοδύναμα καὶ δημιουργικὰ τὴν αἰτία τῆς. Ἡ μηχανικὴ κίνηση εἶναι τυφλὴ καὶ κάποτε ἔχει ἓνα τέλος. Ἡ κίνηση ὁμως τῆς ψυχῆς δὲν ἔχει τέλος, εἶναι αἰώνια¹⁸⁹.

Ὁ Πλατωνικὸς Σωκράτης συνεχίζοντας λέγει, πῶς μόνο ἐκεῖνο ποὺ κινεῖται ἀπ' τὸν ἑαυτὸν του, αὐτοδύναμα, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται νὰ αὐτοεγκαταλειφθεῖ ποτέ, συνέχεια θὰ κινεῖται. Ἄλλὰ καὶ γιὰ τ'

184. R. Hackeforth, *ὁ.π.*, σσ. 64-65.

185. Πρβλ. *Πολιτεία I*, 608d, 611b· *Μένων*, 81c· *Τίμαιος* 69c· *Φαῖδων*, 95d, 107a,c.

186. Στὸ σημεῖο αὐτὸ διαφοροποιεῖται τὸ κείμενο. Ἄλλες ἐκδόσεις ἔχουν «αὐτοκίνητον» καὶ ἄλλες «ἀεικίνητον». Βλ. σχετικὰ γι' αὐτὸ Σ. Ράμφοῦ, *ὁ.π.*, σελ. 38 κ.έ.

187. *Φαῖδρος*, 245c.

188. Βλ. τὴν τέταρτη ἀπόδειξη τοῦ «Φαῖδωνα» 105cd. Ἐπίσης, *Κρατύλος* 399de· *Τίμαιος* 36e-37b· *Νόμοι X*, 895a-899d.

189. Ὁ Πλάτων, γράφει ὁ Ἱ. Θεοδωρακόπουλος, ἀντιτάσσει αὐτὴ τὴ θεωρία περὶ ψυχῆς καὶ κυρίως τὴν ἀθανασία τῆς πρὸς τὸ μηδενισμό τῶν ἄψυχων ἀτόμων τοῦ Δημόκριτου. Ὡς γνωστὸν πολλοὶ Προσωκρατικοὶ –κυρίως Ἴωνες– φιλόσοφοι, θεωροῦσαν τὴν ψυχὴ σὰν κάτι αὐτοκινούμενο ἀλλὰ ὁμως ἢ θεωρία τοῦ Δημόκριτου καὶ οἱ παραφύαδες τῆς τὴν θεώρησαν «τυχαῖο φαινόμενο ποὺ συνοδεύει τὴν τυχαία μηχανικὴ κίνηση τῶν ἀτόμων. Ἡ ἄψυχη αὐτὴ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀπογυμνώνει τὴ ζωὴ, παραλύει κάθε δημιουργικὴ δύναμή τῆς καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν κόσμο, ποὺ ἦταν γιὰ τὸν Ἑλληνα ζωντανὸ καλλιτέχνημα κάθε χαρὰ καὶ ὁμορφιά». Βλ. Ἱ. Θεοδωρακόπουλου, *ὁ.π.*, σσ. 185-186.

ἄλλα ὄντα, ὅσα κινοῦνται, θὰ εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κίνησης. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδιοτυπία τῆς ζωῆς: Αὐτοκινούμενη ἐνέργεια, ἀρχὴ ποὺ κινεῖται μόνη τῆς¹⁹⁰. Χωρὶς αὐτοκίνησις δὲν ὑπάρχει κίνηση καὶ χωρὶς ψυχῆ δὲν ὑπάρχει ζωὴ¹⁹¹. Ἡ κίνηση αὐτὴ δείχνει τὴν πορεία ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ ὄντα, τὸν προορισμὸ ἢ τὴν ἰδέα τους. Εἶναι μία διαρκῶς συντελούμενη πρόοδος, ποὺ νοεῖται σὰν ἐσωτερικὴ τελειότητα καὶ ὄχι ὡς φυγὴ πρὸς τὰ ἔξω¹⁹². Ἡ κίνηση εἶναι ἐκείνη ποὺ φέρνει τὴν ψυχὴ κοντὰ στὴν ἰδέα. Αὐτὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ σημαίνει γνώση, νόηση, ἀνάμνηση. Μὲ τὴν κίνηση τὸ πνεῦμα νοεῖ καὶ γνωρίζει τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του. Γι' αὐτὸ στὸ «Σοφιστὴ», ἡ νόηση εἶναι ὁ διάλογος ποὺ γίνεται μέσα στὴν ψυχὴ μὲ τὸν ἑαυτὸν τῆς χωρὶς νὰ συμμετέχει ἢ φωνή¹⁹³, ἐνῶ στὸ «Θεαίτητο», ἡ ψυχὴ κατακτᾷ τὶς γνώσεις μὲ τὴ μάθηση καὶ τὴ μελέτη ποὺ εἶναι κινήσεις¹⁹⁴.

Ἡ ψυχὴ εἶναι κίνηση σὰν θέληση, πόθος καὶ νόστος γιὰ τὴν οὐράνια πατρίδα τῆς, στὴν ὁποία δὲν θὰ πάει ἀκούσια ἀλλὰ ἐκούσια μὲ τὴν ἐπιθυμία, τὴν προσπάθεια, τὴν κίνηση. Καὶ ἡ κινήτρια δημιουργικὴ δύναμη εἶναι ὁ ἔρωτας¹⁹⁵.

Διαβάζομε στὸ δεύτερο μέρος:

«Ἀρχὴ δὲ ἀγέννητον. Ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη πᾶν τὸ γιγνόμενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός· εἰ γὰρ ἐκ τοῦ ἀρχῆς γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο. Ἐπειδὴ δὲ ἀγέννητόν ἐστι, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι. Ἀρχῆς γὰρ διὰ ἀπολομένης οὔτε αὐτὴ ποτε ἐκ τοῦ οὔτε ἄλλο ἐξ ἐκείνης γενήσεται, εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίγνεσθαι. Οὕτω δὲ κινήσεως μὲν ἀρχὴ τὸ αὐτὸ κινοῦν. Τοῦτο δὲ οὔτ' ἀπόλλυσθαι οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν, ἢ πάντα τε οὐρανὸν πᾶσάν τε γένεσιν συμπεσοῦσαν στήναι καὶ μήποτε αὐθις ἔχειν ὅθεν κινήθέντα γενήσεται»¹⁹⁶.

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν εἶναι ἀγέννητη. Κάθε τι ποὺ γεννιέται πρέπει νὰ γεννηθεῖ ἀπ' αὐτήν. Ἀπὸ ἐκείνη προέρχονται τὰ πάντα χωρὶς ἡ ἴδια νὰ ὑποπίπτει στὸ νόμο τῆς γέννησης. Καὶ ἡ ψυχὴ σὰν ἀρχὴ, δὲν γεννιέται ποτέ. Εἶναι ἀγέννητη. Θὰ μπορούσε ὅμως ν' ἀναρωτηθεῖ κανεὶς: Γιατί τότε ὁ Πλάτων στοὺς «Νόμους»¹⁹⁷ ὅταν μιλάει γιὰ τὴν ψυχὴ χρησιμοποιεῖ τὸ «γίγνεσθαι» καὶ τὸ «γένεσις»; Εἶναι σαφές ὅτι ὁ φιλόσοφος

190. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *ὁ.π.*, σελ. 187. Πρβλ. W. K. Guthrie, *ὁ.π.*, σελ. 115 κ.έ.

191. Βλ. Σ. Ράμφου, *ὁ.π.*, σελ. 44.

192. Βλ. Σ. Ράμφου, *ὁ.π.*, σελ. 47.

193. *Σοφιστής*, 263e. Πρβλ. *Θεαίτητος*, 189e-190a.

194. *Θεαίτητος*, 153b. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *ὁ.π.*, σελ. 191.

195. Βλ. Σ. Ράμφου, *ὁ.π.*, σσ. 48-49.

196. *Φαῖδρος*, 245de.

197. *Νόμοι X*, 891-899.

ἐδῶ προσπαθεῖ νὰ ἀναιρέσει τοὺς ἄθεους ὑλιστές, οἱ ὅποιοι τοποθετοῦσαν τὴν ψυχὴ μετὰ τὸ σῶμα, δηλώνοντας μιὰ ἀντίστροφη πρωταρχικότητα¹⁹⁸.

Ἡ ψυχὴ ὑπάρχει θὰ πεῖ ὁ Πλάτων στὸ «*Μένωνα*» ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ χρόνου¹⁹⁹ — πάντοτε καὶ στὸ «*Φαίδωνα*» σχετίζεται μὲ τοὺς αἰώνιους τύπους²⁰⁰. Μιλᾶμε γιὰ τὴν πρωταρχή, πράγμα ποῦ σημαίνει ἐδῶ πῶς δὲν μπορεῖ λογικὰ ἡ ἀρχὴ νὰ ἀνάγεται σὲ κάτι ἄλλο, σὲ ἄλλῃ ἀρχή. Ἐὰν γεννιόταν ἀπὸ ἄλλῃ ἀρχή, τότε θὰ ἦταν παράλογο νὰ ἰσχυρίζεται κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ ἀρχή. Χωρὶς τὴν ψυχὴ — λέγει ὁ Σ. Ράμφος — ὡς ἀρχὴ κινήσεως καὶ τὸ γίνεσθαι εἶναι ἀνέφικτο. Ἡ αὐτοκίνητη ψυχὴ εἶναι ποιητικὴ ἀρχὴ καὶ ὑπ' αὐτὴ τὴν ιδιότητα βρῖσκεται ἐκτὸς γίνεσθαι²⁰¹.

Ἐπειδὴ ἡ ἀρχὴ εἶναι ἀγέννητη γι' αὐτὸ εἶναι καὶ κατ' ἀνάγκην ἄφθαρτη. Ὅτιδήποτε εἶναι ἀγέννητο εἶναι καὶ ἀδιάφθορο. Ἄν χαθεῖ ἡ ἀρχὴ τότε τίποτε δὲν θὰ γεννηθεῖ πλέον ἀπ' αὐτὴ, ἀφοῦ ἡ λογικὴ ἀναγκαιότητα ἐπιβάλλει ὅτιδήποτε γεννιέται νὰ γίνεται ἀπ' τὴν πρωταρχή. Γι' αὐτὸ οὔτε γεννιέται, οὔτε χάνεται. Διαφορετικὰ ὅλη ἡ δημιουργία (οὐρανός, κ.λ.π.), θὰ σταματοῦσε νὰ κινεῖται ἀφοῦ πλέον δὲν θὰ ὑπῆρχε ἡ ἀρχὴ τῆς κίνησης. Ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἐκείνη ποῦ συγκρατεῖ τὸ εἶναι τοῦ κόσμου. Τὸ γίνεσθαι ἀποτελεῖ τὸν αἰσθητὸ κόσμον τῶν φαινομένων καὶ σημαίνει μιὰ σφαῖρα σαφῶς κατώτερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν «*ὄντως ὄντων*» τῶν ιδεῶν.

Στὸ «*γίνεσθαι*» συμπεριλαμβάνεται ὅλη ἡ συμπαντικὴ πραγματικότητα ὡς ὀλοκλήρωμα. Μὲ τὸ «*πᾶς οὐρανός καὶ πᾶσα γένεσις*» δηλώνεται ὄχι μόνο ἡ διαφορὰ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ιδέας ἀλλὰ καὶ ἡ σχέση μεταξύ τους. Φανερόνεται ἐδῶ ἡ λειτουργικὴ σχέση τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου μὲ τὴν ιδέα, τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς, τὴν ψυχὴ, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ἐκείνη ποῦ τὸν κρατᾷ καὶ δὲν σωριάζεται στὰ ἐρείπια²⁰².

Ἐδῶ γίνεται πλέον φανερός ὁ χαρακτήρας τῆς Πλατωνικῆς ψυχολογίας. «*Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀρχὴ καθ' ὅσον δίνει μορφή σὲ μιὰ πρώτη ὕλη, ἀλλὰ, κι αὐτὸ εἶναι ριζικώτερο καὶ βαθύτερο, ὡς ἀρχὴ κινήσεως καὶ ἐπομένως ζωῆς, ὡς τὸ ἴδιο γεγονός, μὲ ἄλλα λόγια τῆς σημασίας. Δὲν πρόκειται συνεπῶς γιὰ μιὰ ὅποιαδήποτε ἀρχὴ ἢ ὅποια*

198. Βλ. R. Hackeforth, *δ.π.*, σελ. 67.

199. *Μένων*, 86a.

200. *Φαίδων*, 79b κ.έ.

201. Βλ. Σ. Ράμφου, *δ.π.*, σελ. 54.

202. Βλ. Γ. Θεοδωρακόπουλου, *δ.π.*, σελ. 188.

παρέρχεται ἀλλὰ γιὰ τὴν κατεξοχὴν ἀρχή, ἐπειδὴ ὑπερέχει τοῦ ὄντος»²⁰³.

«Ἀθανάτου δὲ πεφασμένου» – συνεχίζει τὸ τρίτο μέρος – «τοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων οὐκ αἰσχνεῖται. Πάν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἐξώθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον, ᾧ δὲ ἐνδοθεν αὐτῷ ἐξ αὐτοῦ, ἔμψυχον, ὡς ταύτης οὐσης φύσεως ψυχῆς· εἰ δ' ἔστι τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν ἢ ψυχὴν, ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχῆ ἂν εἴη»²⁰⁴.

Προοδευτικά, μέσα ἀπὸ ἓναν ἐξελισσόμενο συλλογισμό πὸν προηγήθηκε στὰ δύο ἄλλα μέρη, προκύπτει τὸ τρίτο μέρος τῆς ἀποδείξεως. Ἀφοῦ ἀποδείχθηκε προηγουμένως ὅτι κάθε τι τὸ ὁποῖο μόνο του κινεῖται εἶναι ἀθάνατο, ἀγέννητο καὶ ἀφθαρτο, δὲν θὰ διατάσει κανεὶς νὰ παραδεχτεῖ – λέγει ὁ Πλάτων – πῶς αὐτὸ εἶναι ὁ ὄρισμός, ἢ οὐσία καὶ ὁ λόγος τῆς ψυχῆς, ὅπως ἔλεγε καὶ ὁ Ἡράκλειτος²⁰⁵.

Ἄψυχο εἶναι κάθε σῶμα πὸν κινεῖται ἀπὸ ἐξωτερικὴ αἰτία (ἀπ' ἔξω), ἐνῶ ὅποιο ἔχει ἀπὸ μέσα του τὴν κίνηση, ὅποιο δηλ. κινεῖται ἀπὸ ὀργανικὴ αἰτία εἶναι ἔμψυχο. Αὐτὴ εἶναι βέβαια ἡ φύση τῆς ψυχῆς:

α) αὐτοκινούμενη ἐνέργεια,

β) ἐνέργεια πὸν κινεῖ τὸ σῶμα καθὼς κινεῖται μαζί του²⁰⁶.

Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ κάτι χρωστάει καὶ στὸν Ἀλκαμέωντα (ἢ κατ' ἄλλους τὸν Κρότωνα) ἓνα σύγχρονο τοῦ Πυθαγόρα. Αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος πὸν ἔκανε διάκριση ἀνάμεσα στὸ αὐτοκινούμενο καὶ τὸ ἑτεροκινούμενο καὶ ὁ Πλάτων στὴ συνέχεια εἶναι ὁ πρῶτος πὸν ἔκανε φιλοσοφικὴ χρῆση αὐτῆς τῆς διάκρισης. Ὁ φιλόσοφος προσεγγίζει ἐδῶ τὴν ἐρώτηση τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς μὲ τὸν τρόπο τῆς κατηγορίας τῆς κίνησης²⁰⁷.

Τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, ἔχει στενὴ σχέση μὲ τὸ τέταρτο ἐπιχείρημα τοῦ «Φαῖδωνα». Ἡ ψυχὴ συμμετέχουσα στὸν τύπο τῆς ζωῆς καὶ οὐσα ἀεικίνητη εἶναι ἀθάνατη. Τὸ νόημα τῆς ψυχῆς εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Καὶ αὐτὸ διότι οἱ κινήσεις συνεχίζουν τὴ ζωὴ τῆς

203. Σ. Ράμφου, *δ.π.*, σελ. 56.

204. *Φαῖδρος*, 245e-246a.

205. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *δ.π.*, σσ. 448-449.

206. Βλ. Ἰ. Θεοδωρακόπουλου, *δ.π.*, σελ. 188.

207. Βλ. R. Hackeforth, *δ.π.*, σελ. 68. Πρβλ. Ἀριστοτέλους, *Περὶ Ψυχῆς*, 405a30.

αὐτοκινούμενης ψυχῆς καὶ ἡ αἰωνιότητά της εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὅλης τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως. «*Ἄν καὶ θὰ πῆγαινε πολὺ*» — λέγει ὁ Hackeforth — «*νὰ πούμε ὅτι ὁ “Φαῖδρος” παρέχει μιὰ ἐμπειρικὴ μεταμόρφωση τοῦ μεταφυσικοῦ ἐπιχειρήματος στοῦ “Φαίδωνα”*», ἐν τούτοις εἶναι βαθιὰ ριζωμένο — ἐνώ τὸ ἄλλο δὲν εἶναι — σὲ ἐμπειρικὸ γεγονός»²⁰⁸.

Ἄπὸ τὰ προηγούμενα συνάγεται ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχοντας τὴ δύναμη νὰ κινεῖται ἀπὸ μόνη της (αὐτοκινούμενη) εἶναι κατ’ ἀνάγκη ἀγέννητη, ἀθάνατη καὶ ἄφθαρτη.

Γιὰ τὴν ἀπόδειξη αὐτῆ — γράφει ὁ Ἐ. Παπανούτσος — «*μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ἡ κριτικὴ παρατήρηση ὅτι στὴν καλύτερη περίπτωση θὰ μπορούσε μὲ αὐτὸ νὰ ἀποδειχθεῖ μόνον ὅτι ἡ ἀδιαφοροποίητη δύναμη τῆς ζωῆς ἐκτελεῖ ἀκατάπανστα τὸ ἔργο της. Δὲν εἶναι ὁμως δυνατὸν ἡ ψυχὴ ὡς κύριος πυρῆνας τῆς προσωπικότητος νὰ ὑπαχθεῖ στὴν ἔννοια “δύναμη τῆς ζωῆς”*»²⁰⁹.

3. Κριτικὴ θεώρηση τῶν ἀποδείξεων.

Ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο σήμερα, ὅτι στὰ μεταφυσικὰ ζητήματα δὲν ἔχουν θέση οἱ λεγόμενες ἀποδείξεις. Οἱ ἀποδείξεις σημαίνουν μιὰ ἀναμφισβήτητη βεβαιότητα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση, τὸ πείραμα ἢ τὸ μαθηματικὸ λογισμό. Εἶναι ἀπόρροια τοῦ θετικισμοῦ καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὶς θετικῆς ἐπιστῆμες δίνοντας ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματά τους. Δηλώνουν τὴ θετικὴ γνώση, τὴ σιγουριὰ καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἢ νὰ ἐπαληθευτεῖ. Ὑπάρχουν ὁμως, ὅπως εἶναι γνωστὸ, καὶ μερικὰ ἐρωτήματα τὰ ὅποια δὲν μποροῦν νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν καὶ νὰ ἐξεταστοῦν μὲ τὸ θετικιστικὸ πρῖσμα²¹⁰. Τέτοια εἶναι π.χ. τὰ ἐρωτήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, στὰ ὅποια δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν ἀντικειμενικῆς ἀποδείξεις.

Ὁ Πλάτων μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία καὶ τοὺς συλλογισμοὺς ποὺ προηγήθηκαν, θέλει νὰ ἀποδείξει τὴν πίστη του στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἐκεῖνο ποὺ ὁ ἴδιος πιστεύει ἀκράδαντα θέλει νὰ τὸ ἀποδείξει. Ὅμως στὴν προκειμένη περίπτωσι δὲν ἔχουν ἰσχὺ οἱ «ἀποδείξεις» τοῦ Πλάτωνα, οὔτε κανενὸς ἄλλου φιλοσόφου. Οἱ ὑποκειμενικῆς του ὑποθέσεις μὲ τὶς ὁποῖες προσπαθεῖ νὰ δικαιώσῃ τὴν πίστη

208. Βλ. R. Hackeforth, ὁ.π.

209. Βλ. Ε. Παπανούτσος, *Τὸ θρησκευτικὸ βίωμα στὸν Πλάτωνα*, σελ. 66.

210. Βλ. Χ. Γιανναρά, *Τὸ ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως*, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1988, σσ. 11-12.

του δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν λογικὲς ἀποδείξεις, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐνδείξεις. Ἡ λογικὴ βάση πάνω στὴν ὁποία στηρίζονται εἶναι λανθασμένη. Διότι πρόκειται γιὰ κάτι ποῦ δὲν ἀποδεικνύεται λογικὰ ἀλλὰ βιώνεται ὑποκειμενικά²¹¹. Πάντως οἱ «ἀποδείξεις» τοῦ φιλοσόφου δείχνουν ἕναν ὑψηλὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ καὶ δίνουν τὴν αἴσθηση τῆς ἀνεπάρκειας τῆς ἀπλῆς γνώσης τῶν αἰσθήσεων γιὰ τὰ μεταφυσικὰ ζητήματα, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἔμμονη ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας πέρα ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια ἀσφυκτικὰ πλαίσια.

Στὸν Πλάτωνα ἐπιχειρεῖται νὰ ἀποδειχθεῖ αὐτὴ ἡ πίστη μὲ τόσες πολλὲς καὶ ἐπίμονες προσπάθειες. Ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Γεωργούλης, «οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν φιλοσόφων κατέβαλε τόσον ἐπιμόνους προσπάθειάς διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ μεταγενεστέρα φιλοσοφικὴ ἔρευνα οὐδεμίαν σημαντικὴν προσθήκην ἠδυνήθη νὰ συνεισφέρει εἰς τὰ Πλατωνικὰ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα»²¹².

Κατὰ τὸν Ε. Παπανούτσο οἱ «ἀποδείξεις αὐτὲς δὲν ἀναγκάζουν λογικὰ νὰ δεχτοῦμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς προσωπικῆς ἀσώματης καὶ ἀθάνατης ψυχῆς· οὔτε στὸν «Φαίδωνα» οὔτε στὸν «Φαῖδρο» οὔτε στὴν «Πολιτεία» εἶναι τὰ προβαλλόμενα ἐπιχειρήματα λογικὰ ἀψογα καὶ μὲ τέτοιο τρόπο θεμελιωμένα ἀπάνω στὰ πράγματα, ὥστε ν' ἀποκλείουν ὀριστικὰ κάθε ἀμφιβολία καὶ ἔτσι ν' ἀφαιρεῖται τὸ ἔδαφος ἀπὸ κάθε ἀντίρρηση. Γιὰ τὸν ἴδιο ὅμως τὸν Πλάτωνα εἶχαν οἱ ἀποδείξεις πλήρη πειστικότητα· πίστευε σοβαρὰ ὅτι εἶχε ἀποδείξει ἀκαταμάχητα τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀγαπημένου του δόγματος»²¹³.

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ πολὺ θετικὴ γιὰ τὴν περίπτωσή μας εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἄποψη τοῦ Δανοῦ θεολόγου καὶ φιλοσόφου Kierkegaard:

«Τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας εἶναι στὴν πραγματικότητα ἕνα ἐρώτημα ποῦ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολυμάθεια τοῦ ἀνθρώπου... Ἀντικειμενικὰ δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ τεθεῖ αντικειμενικὰ, ἀφοῦ ἡ ἀθανασία εἶναι ἀκριβῶς ἡ

211. Βλ. Μ. Μακράκη, *Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, Ἱστορικὴ ἀνασκόπηση καὶ κύρια θέματα*, Ἀθήνα 1988, σσ. 62-64.

212. Βλ. Κ. Γεωργούλης, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*. Πρόλογος - Πίνακες καὶ ἐπιμέλεια ἐκδόσεως ὑπὸ Δ. Ν. Σακκά, Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1975, τόμ. Α', σελ. 220.

213. Ε. Παπανούτσου, *δ.π.*, σελ. 65.

δυνατότητα καὶ ἡ ὑψιστὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνεπτυγμένης ὑποκειμενικότητας. Μονάχα ὅταν θελήσω πραγματικὰ νὰ γίνω ὑποκειμενικὸς (καὶ γίνομαι ἀπόλυτα ὑποκειμενικὸς ὅταν ἀποκτήσω συνείδηση τῆς ἀθανασίας μου) μπορεῖ κατάλληλα νὰ προκύψει τὸ ἐρώτημα»²¹⁴. «Γι' αὐτό, ἀντὶ ν' ἀναζητᾶ κανεὶς ἀποδείξει πρὸς τὰ ἔξω, θὰ ἦταν καλύτερα νὰ γίνῃ λίγο ὑποκειμενικὸς. Ἡ ἀθανασία εἶναι τὸ πιὸ περιπαθὲς ἐνδιαφέρον τῆς ὑποκειμενικότητας. Καὶ στὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἀπόδειξη»²¹⁵. «Ὁ Σωκράτης» — λέγει ὁ Kierkegaard — «δὲν συγκέντρωσε πρῶτ' ἀπ' ὅλα μερικὲς ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς μὲ σκοπὸ νὰ ζήσει ὕστερα μ' αὐτὴν τὴν πεποίθησι, μὲ τὴ δύναμη δηλαδὴ τῶν ἀποδείξεων. Ἐντελῶς ἀντίστροφη εἶναι ἡ περίπτωσή του. Εἶπε: ἡ δυνατότητα νὰ ὑπάρχει ἀθανασία μὲ ἀπασχολεῖ σὲ τέτοιον βαθμὸ πού χωρὶς ἀμφιβολία διακυβεύω ὁλόκληρη τὴ ζωὴ μου πάνω σ' αὐτὸ σὰν νὰ ἦταν τὸ πιὸ βέβαιον ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα. Καὶ ἔτσι ἔζησε. Καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Δὲν πίστεψε ἀπλῶς στὴ δύναμη τῶν ἀποδείξεων κι ὕστερα νὰ ζήσει: ὄχι, ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του εἶναι ἡ ἀπόδειξη. Καὶ μονάχα μὲ τὸ θάνατό του, τὸ θάνατο ἑνὸς μάρτυρα ἡ ἀπόδειξη εἶναι πλήρης»²¹⁶.

Εἶναι πολὺ εἰλικρινὴς καὶ συγκινητικὴ ἡ προσπάθεια τοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ὅπως σημειώθηκε, δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδειχτεῖ μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα. Ἄλλὰ ἀκόμα κι ἂν ἦταν — παρατηρεῖ ὁ Μιχ. Μακράκης — «δυνατὸ οἱ ἀποδείξεις αὐτὲς νὰ ικανοποιήσουν τὸ ἀνθρώπινο λογικόν, τὸ λογικὸ μας, πάλι ἡ ὠφέλειά μας θὰ ἦταν ἀνύπαρκτη, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ ἐπιδιώκαμε νὰ φέρουμε τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν ἀθανασία σὲ ἀληθινὴ σχέση μὲ τὸ ἄτομό μας, πείθοντας ἔτσι τὸν ἑαυτὸν μας γι' αὐτὴ μὲ τὴν ἴδια μας τὴ ζωὴ. Γιατὶ ἡ βεβαιότητα στὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας δὲν ἐξαρτᾶται τόσο ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ ἢ θεωρητικὴ τῆς ἐρευνα, ὅσο ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ ἢ ἠθικὴ (πρακτικὴ) σύνδεσή της μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο»²¹⁷.

Τέλος ὁ Kant, στὴν «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου», θεωρεῖ ἀναπόδεικτη τὴ διαρκὴ μονιμότητα καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς μὲ θεω-

214. S. Kierkegaard, *Concluding Unscientific Postscript*, σελ. 154, στὸ βιβλίον τοῦ Μιχ. Μακράκη, ὁ.π., σελ. 63.

215. S. Kierkegaard, σελ. 155, στὸ Μ. Μακράκη, ὁ.π., σελ. 63.

216. The Journals of Kierkegaard, translated, selected, and with an Introduction by Alexander Dru, New York, Harper Torchbooks, 1959, σ. 184. Βλ. ἐπίσης *Concluding Unscientific Postscript*, σ. 180, στὸ Μ. Μακράκη, ὁ.π., σελ. 63.

217. Μ. Μακράκη, ὁ.π., σσ. 63-64.

ρητικὰ ἐπιχειρήματα²¹⁸. Ὁ Mendelson, (στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται) σὸ «Φαίδωνα» του προσπάθησε ν' ἀποδείξει, ὅπως ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀφθαρτῆ. Δὲν φθείρεται διότι εἶναι ἓνα ὄν ἀπλὸ πὺ δὲν μπορεῖ νὰ παύσει νὰ ὑπάρχει, οὔτε νὰ χάσει σιγὰ-σιγὰ κάτι ἀπ' τὴν ὑπαρξὴ του.

Κατὰ τὸν Kant μπορεῖ ἡ ψυχὴ νὰ εἶναι ἀσύνθετη καὶ νὰ μὴν ἔχει ἕκτακτο μέγεθος, ἔχει ὅμως ἐντατὸ δηλ. «ἓνα βαθμὸ τῆς πραγματικότητος ἀναφορικὰ πρὸς ὅλες τὶς δυνάμεις καὶ μάλιστα ἀναφορικὰ καὶ πρὸς κάθε τι ἐν γένει πὺ ἀποτελεῖ τὴν ὑπαρξη-βαθμὸν, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ μειωθῆ διὰ μέσου ὄλων τῶν ἄπειρα πολλῶν μικρότερων βαθμῶν, καὶ ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ὑποτιθέμενη οὐσία (τὸ πρᾶγμα, ἡ διαρκῆς μονιμότης τοῦ ὁποῖου δὲν εἶναι ἤδη κατὰ τὰ ἄλλα ἀσφαλῆς), μπορεῖ νὰ μεταβληθῆ σὲ μηδέν, ὄχι βέβαια δι' ἀποσυνθέσεως [κερματισμοῦ] ἀλλ' ὡστόσο διὰ βαθμιαίας ὑφέσεως (remissio) τῶν δυνάμεων τῆς (ἐπομένως διὰ φθίσεως, ἐὰν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ χρησιμοποιήσω αὐτὴν τὴν ἔκφραση). Γιατὶ καὶ ἡ ἴδια ἡ συνείδηση ἔχει κατὰ πάντα χρόνον ἓνα βαθμὸ πὺ μπορεῖ ἀδιάκοπα νὰ ἐλαττοῦται, κατὰ συνέπεια [βαθμὸν ἔχει] καὶ ἡ δύναμη νὰ ἔχει κανεῖς συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ τὸ ἴδιο καὶ ὅλες οἱ ἄλλες δυνάμεις»²¹⁹.

(Συνεχίζεται)

218. I. Kant, «Κριτικὴ τοῦ καθαρῶς λόγου». Ἡ ὑπερβατικὴ διαλεκτικὴ, πρόλογος - μετάφραση - παρατηρήσεις Μ. Φ. Δημητριάκου, Ἀθῆναι 1986, τεύχ. Α', σελ. 94.

219. I. Kant, ὁ.π., σσ. 92-94.